
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Pellisé Mulero, Maria; Ferrero Hernández, Cándida , dir. La figura de la dona en Tit Livi. Anàlisi dels 10 primers llibres de l'obra Ab Vrbe Condita. 2022. 51 pag. (1389 Grau en Ciències de l'Antiguitat)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/264248>

under the terms of the license

TREBALL FI DE GRAU EN CIÈNCIES DE L'ANTIGUITAT

LA FIGURA DE LA DONA EN TIT LIVI

ANÀLISI DELS 10 PRIMERS LLIBRES DE L'OBRA

AB VRBE CONDITA

Maria Pellisé Mulero

Tutora: Dra. Cándida Ferrero Hernández

Gener 2022

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

UAB
Universitat Autònoma
de Barcelona

RESUM

La recerca versarà sobre el tractament de les dones a l'obra de Tit Livi, *Ab Vrbe Condita*, en tant que tenen un paper protagonista en alguns dels esdeveniments històrics reflectits en aquesta obra i que són el punt de partida per a la tradició posterior. Per això, en aquest treball de fi de grau s'analitzarà la figura de la dona i el seu paper a la societat romana a partir de la lectura dels 10 primers llibres de l'obra. Per fer aquesta anàlisi es farà una tria de les dones que apareixen en aquests llibres i s'extrauran les seves característiques per tal de poder veure si són comunes entre elles o diferents, atenent al moment històric, tot considerant la intenció de l'autor al proemi de la seva obra en donar exemples de vicis i virtuts. També es dedicarà un últim apartat per realitzar una comparació entre la concepció que té Tit Livi sobre la dona i la que té Ovidi utilitzant les mateixes figures femenines.

Paraules clau: Tit Livi, Roma, dona, imperi, Ovidi

ABSTRACT

The ensuing research will focus on the treatment of women in Livy's work, *Ab Vrbe Condita*, assuming the leading role they play in some of the historical events reflected in this piece, considered the starting point for later tradition. For this reason, in this final degree project, the figure of the woman and her role in Roman society will be analysed based on the reading of the first 10 books of the work. To do so, I make a selection of the women who appear in these books and extract their characteristics to spot similarities and discrepancies, paying attention to the historical moment and the intention of the author made at the preface of his work to exemplify vices and virtues. Furthermore, a final section will compare the conception of women in Livy with the one of Ovid regarding the same sample of female figures.

Key words: Livy, Rome, woman, empire, Ovid

ÍNDIX

Agraïments	3
1. Introducció	4
1.1. Objectius	5
1.2. Metodologia	5
1.3. Estat de la qüestió	6
2. Marc històric de Tit Livi	8
3. La dona a finals de la República i principis de l'Imperi	9
4. Anàlisi de la figura de la dona en els 10 primers llibres d' <i>Ab Vrbe Condita</i>	11
4.1. Llibre I	12
4.2. Llibre II	16
4.3. Llibre III	17
4.4. Llibre IV	20
4.5. Llibre V	20
4.6. Llibre VI	23
4.7. Llibre VII	24
4.8. Llibre VIII	25
4.9. Llibre IX	26
4.10. Llibre X	27
5. Característiques comunes	28
6. Comparació de la dona en Tit Livi amb la dona en Ovidi	32
7. Conclusions	36
8. Bibliografia	38
8.1. Fonts clàssiques	38
8.2. Estudis	38
9. Annexos	40
9.1. Resum dels 10 primers llibres d' <i>Ab Vrbe Condita</i>	40
9.2. Llistat de les figures femenines que apareixen en l'obra	50

AGRAÏMENTS

Hi ha un refrany en castellà que diu “es de bien nacido ser agradecido”. Per això, abans d’iniciar amb aquest treball de final de grau, vull donar les gràcies a totes les persones que m’han donat suport al llarg de la meva etapa acadèmica i en especial durant els anys universitaris.

Primer, vull fer un petit esment a la professora de batxillerat de llatí i grec per haver fet que m’endinsés en el món antic. També he d’agrair a tots els professors i professores que he tingut durant aquests anys a la universitat per haver-me ensenyat tots els seus coneixements, que precisament no són pocs. En especial una gran gratitud a la Dra. Cándida Ferrero per ajudar-me a escollir aquest tema i per haver-me guiat i aconsellat en la realització del meu treball de fi de grau. També per haver-me ajudat durant la meva estança Erasmus que no va ser del tot fàcil.

En segon lloc, vull donar les gràcies a la universitat i a la carrera per haver posat en el meu camí companyes que s’han convertit en amigues i que desitjo tenir tota la vida. També a les meves amigues de Roquetes per estar sempre, tant en els bons moments com en els dolents.

Finalment, agrair a tota la meva família el seu suport, en especial als meus pares i al David, la meva parella, per haver cregut en mi i haver-me donat ajut en tot moment.

Moltíssimes gràcies a tots i totes!

1. INTRODUCCIÓ

La societat romana, comparant-la amb altres societats de l'antiguitat com per exemple la grega, sembla que va tenir més consideració amb les dones que no pas les altres. No tenien poder polític i comptaven amb una posició jurídica inferior, però tal com ens diu Pierre Grimal la dona romana, des del seu origen, sabrà que no és una esclava, sinó una companya i una aliada protegida per la religió del jurament abans de ser-ho per les lleis¹.

La dona romana estava al càrrec d'un *paterfamilias*, ja sigui el seu marit o el seu pare. Això, però, no treu que a partir de finals de la República, i sobretot durant l'Imperi, adquireixi un caràcter més independent. És en aquesta època en la qual neix i viu l'autor protagonista d'aquest TFG i podem intuir que per això és un autor que dona bastanta rellevància a la figura de la dona en la seva obra.

Per tant, amb el propòsit d'expressar el rol de les dones en la societat romana, cal donar una ullada a l'obra *Ab Vrbe Condita* de Tit Livi, ja que és un historiador que, en aquest llibre, pretén destacar el paper femení en la cronologia de Roma. Principalment les figures femenines apareixen en la història primitiva de la ciutat, de manera que aquest treball es centra en els 10 primers llibres de l'obra. L'autor busca ensenyar a través de l'exemple, per això es centra a donar a conèixer la personalitat dels personatges, tant les virtuts com els defectes i com les seves accions han permès formar la història de Roma tal com la coneixem.

En el següent passatge situat al prefaci de l'obra podem veure aquesta idea didàctica que acabem de comentar.

Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monumento intueri; inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde foedum inceptu foedum exitu quod uites. (Livi, Praef. 10).²

¹ Grimal, P. (1999). *La civilización romana: vida, costumbres, leyes, artes. Traducción de J. de C. Serra Ràfols*. Barcelona: Paidós, p. 21.

² El que és especialment saludable i profitós del coneixement dels fets és que prenguis com a exemple els episodis posats en un testimoni il·lustre: d'aquí prendràs per a tu i per al teu Estat el que sigui digne d'imitar; d'aquí evitaràs el que sigui lleig en el seu inici o en el seu acabament. (Traducció d'Antoni Cobos).

1.1. Objectius

Aquest TFG neix amb la finalitat de donar el protagonisme que es mereixen les dones romanes i conèixer com són descrites en la història de Roma per Tit Livi.

Com he esmentat en el resum, el principal objectiu d'aquest treball és analitzar la figura de la dona romana i el seu paper dins la societat a partir dels 10 primers llibres de l'obra *Ab Vrbe Condita* de Tit Livi. Per dur a terme aquesta anàlisi s'han plantejat els següents objectius:

- Fer una selecció de totes les dones que apareixen en els 10 primers llibres per tal de veure quines són les característiques que té cadascuna d'elles i com han influït en la història de Roma.
- A partir de la selecció anterior, establir les semblances que hi ha entre elles.
- Comparar la concepció que té Tit Livi sobre la dona i la que té Ovidi en la seva obra *Fasti*. Per fer aquesta comparació s'utilitzaran els mateixos exemples femenins.

1.2. Metodologia

En aquest estudi intentarem arribar als objectius marcats a l'apartat anterior mitjançant l'anàlisi dels passatges de l'obra *Ab Vrbe Condita* de Tit Livi on apareixen esmentades dones. Per fer aquesta anàlisi, primer es farà una lectura dels 10 primers llibres de l'obra i s'utilitzarà el text bilingüe llatí-català a càrrec de l'editorial Bernat Metge per als dos primers llibres i per a la resta, és a dir, del tercer llibre al desè, la traducció al castellà de l'editorial Gredos. S'ha optat per aquesta proposta perquè l'editorial Bernat Metge actualment no ha publicat tota l'obra completa i per tant cal recórrer a la traducció al castellà. A més a més, per al text llatí es faran servir les versions de l'Oxford de l'any 1974 (llibres I-V) i de l'any 1989 (llibres VI-X).

Per a l'apartat dedicat a la comparació amb Ovidi, s'usarà el text bilingüe català-llatí proposat per l'editorial Bernat Metge.

Pel que fa a l'estructura del treball, a més de la introducció, hi ha cinc apartats més. Primer, hi ha una petita biografia de Tit Livi per tal de situar-lo en la història de Roma. A continuació, farem una pinzellada de les característiques de la dona romana durant l'època de l'autor, és a dir, finals de la república i principis de l'imperi. Després començarem amb l'anàlisi de cada llibre per tal de buscar els fragments on les protagonistes són les dones.

A partir d'això, es farà un apartat per extreure les característiques comunes que hi ha entre elles. Per acabar aquest estudi, es dedicarà una part a comparar la visió de Tit Livi sobre la dona i la d'Ovidi en els *Fasti*.

1.3. *Estat de la qüestió*

La figura de la dona en l'antiguitat grecoromana, fins no fa gaire, no s'havia donat la importància que cal i per tant, no s'havia aprofundit mai en el tema. Això, per sort, en els últims anys ha anat canviant i cada vegada trobem més estudis sobre la dona que pretenen posar de manifest que, tot i que les dones gregues i romanes no tenien els mateixos beneficis que els homes, van tenir un paper fonamental en la comunitat grecolatina.

L'obra *Ab Vrbe Condita* de Tit Livi sempre s'ha vist com una explicació històrica del naixement de Roma, però no s'havia prestat atenció al paper que tenen les dones dins la història, sinó que es veien com simples acompanyants dels homes. Per això els articles que ens parlen sobre el tema triat en aquest TFG són estudis a partir del s. XXI.³

Dit això, en aquest apartat es comentaran els articles que han sigut d'un gran interès per a la realització del treball.

Pel que fa a l'apartat de la descripció de la dona romana durant l'època de Tit Livi, ha sigut de gran importància un capítol que està situat en l'obra de S.B. Pomeroy titulada *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity* (1994). Es tracta del capítol VIII "The roman matron of the late Republic and early Empire" i és interessant perquè aprofundeix en diferents aspectes sobre la matrona romana durant l'època tardo-republicana i l'Alt-imperi. Tracta el tema del matrimoni i el divorci; el naixement, la vida i la mort; l'educació i els assoliments; els rols polítics que engloben la vida pública i la recerca d'estatus; i finalment dedica un apartat a les dones a la política. Per donar exemples de tot això, utilitza figures femenines d'aquesta època com ara Octàvia, Fúlvia o Cornèlia.

També hem cregut adequat afegir l'article de M. Mañas Núñez titulat "Mujer y Sociedad en la Roma Imperial del siglo I" (1996-2003). En aquest treball s'analitza la figura femenina romana del s. I dC en àmbits com la cultura, la vida social, la política i la economia. Pel fet que tracta tots aquests temes, ens permet tenir una visió àmplia de la dona a l'època imperial.

³ També hi ha alguns estudis fets a finals del s. XX. En comentarem dos en aquest estat de la qüestió.

Centrant-nos amb l'estudi de les figures femenines en l'obra de Tit Livi, cal destacar diversos articles.

El primer, referit al llibre I de l'obra, és un estudi de J. Martínez-Pinna (2009) que té com a títol "Retrato y biografía en el libro I de Tito Livio". Aquest article permet fer un gran aprofundiment del llibre I d'*Ab Vrbe Condita* pel que fa al retrat dels personatges. Per tant, el que pretén fer l'autor d'aquest article és analitzar de quina manera Tit Livi descriu les persones que apareixen en el llibre I.

Un altre estudi que es centra no només en el llibre I, sinó en general amb tota la obra d'*Ab Vrbe Condita* és l'article de Rosario Delicado Méndez titulat "La mujer en Tito Livio" (1998). Tot i ser de finals del s. XX, és de gran rellevància, ja que recull les figures femenines més conegudes de la història de Roma i explica les seves gestes. També fa com una descripció general de la figura femenina en Tit Livi.

Seguint amb aquests estudis de gran interès trobem "La mujer romana en la obra de Tito Livio: el *exemplum* y el ideal femenino en la Antigua Roma" de M. E. Allende Correa (2017). Aquest article pretén donar veu a les dones que apareixen en *Ab Vrbe Condita* però ho fa d'una manera més general, escollint les dones amb més significació com ara les sabines, Tanaquil, Lucrècia, entre altres. També tria algunes dones que les descriu com a malvades (*villanas*) per comparar-les amb l'ideal femení romà. És un article molt profitós per començar a conèixer les dones que hi ha en l'obra tot i que no fa una anàlisi completa de totes les aparicions femenines com pretenem fer en aquest TFG.

Continuant amb les recerques sobre les dones en Tit Livi ens topem amb l'article "Las mujeres de Livio: *exempla*, pasado y presente" de C. Balmaceda (2020). Aquest estudi ens serveix per a conèixer com ha influenciat l'època en la que viu Tit Livi en la redacció de la seva obra i de quina manera dones importants dels anys anteriors al seu naixement o de l'època de la Tardo-República fan que l'autor s'interessi per la figura femenina i agafi aquestes dones del final de la República com a exemples per descriure les figures femenines dels orígens de Roma.

Per a l'apartat de la comparació de la figura femenina en Tit Livi i en Ovidi, hem trobat oportú afegir en aquest estat de la qüestió el treball de fi de grau sobre l'episodi del rapte de les sabines realitzat per Ainhoa Ayesa Hernández, el qual té com a títol "Las sabines raptadas, ¿modelo de ejemplaridad o subversión femenina?" (2020). Ha estat rellevant perquè ens ofereix una comparació d'aquesta escena mítica de la història de Roma en

ambdós autors per tal d'esbrinar quin tractament donen cadascun d'ells a les sabines. Fa servir les obres d'*Ab Vrbe Condita*, *Fasti* i *Ars Amatoria*.

2. MARC HISTÒRIC DE TIT LIVI

Tit Livi va néixer a Patavium (Pàdua) l'any 59 aC⁴ i va morir allà l'any 17 dC⁵. Es va criar en un ambient burgés, d'idees republicanes. Va abandonar sol la seva localitat per anar a Roma i va tornar a la seva ciutat natal per passar els seus últims tres anys. Sabia grec i és probable, tot i que no ho sabem del tot cert, que Livi passés alguns anys a Grècia tal com ho feien els altres intel·lectuals de la seva generació. Es va dedicar enterament a les lletres⁶ i no es va interessar per la política. Va ser acollit a la família imperial gràcies a la glòria que va guanyar en la seva època.

Va treballar gairebé 54 anys de la seva vida, quasi sempre a Roma, en la redacció de la seva obra històrica *Ab Vrbe Condita*. L'obra comprenia 142 llibres i abastava des de la fundació de Roma (c. 753 aC⁷) fins la mort de Drus⁸ (any 9 aC), un total de 745 anys. L'obra estava distribuïda en grups de llibres. D'aquests 142 només 35 han arribat als nostres dies.⁹ No és estrany que se n'hagin perdut tants perquè era una obra molt extensa.

Tit Livi es va limitar a escriure la història de Roma tal com era, sense una visió subjectiva. Això és el que exigeix la feina de l'historiador, claredat i eloqüència per explicar els fets de manera imparcial. També inclou nombrosos discursos en la seva obra que ens permeten conèixer la psicologia del personatge. La finalitat de l'autor és donar a conèixer la història de Roma i glorificar-la.

Livi concebia la seva obra com un conjunt de "parts" o seccions en les quals l'autor intenta reflectir les diverses èpoques de la història romana tal com ell les veia des del moment concret en què escrivia (temps d'August), amb les seves crisis constitucionals i la consolidació de l'Imperi.

⁴ És una data donada per Jeroni però ha estat discutida i molts estudiosos afirmen que Livi va néixer el 64 aC.

⁵ Tres anys més tard que August.

⁶ Tot i que es va centrar molt en escriure la seva obra *Ab Vrbe Condita*, també va fer textos de retòrica i diàlegs filosòfics.

⁷ Segons la cronologia que es dedueix de la seva obra, que és l'establerta per Varró.

⁸ Fill adoptiu d'August, germà de Tiberi i pare, avi i besavi dels emperadors Claudi, Calígula i Neró.

⁹ Llibres del 1-10 i del 21 al 45.

L'obra es pot dividir en dècades, de les quals només ens han arribat la primera, la tercera, la quarta i la primera meitat de la cinquena amb llacunes.¹⁰

- Primera dècada (I-X) → comprèn des dels orígens de Roma i la fundació de la ciutat (753 aC) fins a l'any 292 aC. Llibre I: història dels reis (753-509 aC). Llibres II-V: narren els anys des del principi de la República fins a l'ocupació de Roma pels gals i l'alliberació de l'Urbs (510-390). Llibre VI-X: les guerres samnites (272 aC).¹¹
- Tercera dècada (XXI-XXX) → història de la segona Guerra Púnica que comprèn des de l'any 219 aC fins al 201 aC. Derrota dels cartaginesos en terra africana amb la batalla de Zama.
- Quarta dècada (XXXI-XL) → comprèn des de finals de l'any 201 aC fins al 179 aC. Es narra la segona guerra macedònica fins a la mort de Filip V i la guerra contra Antíoc de Síria.
- Cinquena dècada (XLI-XLV) → del que fou la cinquena dècada se n'han conservat només, i amb algunes mutilacions i llacunes, els cinc primers llibres. Els anys que es tracten en aquests llibres són del 178 al 168 aC i es relata la tercera guerra macedònica fins a la derrota de Perseu a Pidna.

3. LA DONA A FINALS DE LA REPÚBLICA I PRINCIPIS DE L'IMPERI

Durant la història de Roma, la condició de les dones s'ha vist afectada pels canvis que ha anat vivint la ciutat. Així, es passa d'una discriminació a, poc a poc, un assoliment de drets, els quals per exemple eren inimaginables per a les dones gregues. Tot i que la societat romana era una comunitat patrilinial, patrilocal i patriarcal, tenien clar que la relació home-dona no havia de ser un abús i un domini constant sobre la figura femenina.

Podem comparar aquesta concepció que tenen els romans amb la dels grecs. Tant les dones gregues com les romanes no van tenir mai capacitat política i estaven totes sotmeses a la tutela d'un home durant tota la seva vida, ja sigui sota el domini del pare des del moment del naixement o, en casar-se, del marit. Tot i això, pel que fa als valors de la

¹⁰ Continguts extrets de la introducció de l'obra *Els orígens de Roma* de Tit Livi feta per Bàrbara Matas a la sèrie *Clàssics de Grècia i Roma*.

¹¹ Per un resum més detallat de l'obra que proporciona l'editorial Gredos veure Annex 1.

societat, tal com diu Eva Cantarella¹², les dones ocupaven un espai als límits del qual estaven senyalats per una valoració molt diferent de les obligacions femenines.

La gran diferència entre la dona grega i la romana és que l'objectiu principal de la grega era reproduir-se per tal de crear nous habitants. En canvi, la romana, a part d'infantar nens, tenia una tasca fonamental i era la d'educar els fills transmetent els valors romans. A més a més la dona romana havia de ser coratjosa i en alguns moments donats, de tenir la capacitat per sacrificar-se pels seus. Aquestes característiques les anirem veient al següent apartat on s'analitzaran les figures femenines que apareixen en *Ab Vrbe Condita*.

Pomeroy resumeix molt bé els papers diferents que tenen la dona romana i la grega en el següent fragment:

*The wealthy Roman woman played a different role as wife and mother than her counterpart in Classical Athens. The fortunes of Romans were far greater, and they had not only more but more competent slaves. The tasks enumerated by Xenophon for the well-to-do Athenian wife were, even among the traditional-minded Romans, relegated to a slave. Nevertheless, the Roman matron bore sole responsibility for the management of her town house, and although her work was mainly the supervision of slaves, she was expected to be able to perform such chores as spinning and weaving.*¹³

L'època en la que viu Tit Livi, especialment el s. I dC, és coneguda com la emancipació femenina a Roma. Les dones seguiran privades de participar en la religió, en la guerra i en la política però com diu Manuel Mañas¹⁴ en el seu article comencen a revelar-se contra la submissió dels seus marits. Tanmateix aquesta emancipació no és feta per totes les dones, sinó que les que tenen nous privilegis i lluiten per tenir més llibertat són de l'aristocràcia. Així doncs, amb aquesta emancipació, les dones es comencen a endinsar en el món de les lletres i la cultura (Sulpícia o Agripina¹⁵). També, en l'àmbit social, les

¹² Cantarella, E. (1991). *La mujer romana*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, p. 96.

¹³ Traducció pròpia: "La rica dona romana va tenir un paper diferent com a dona i mare en comparació amb el seu homòleg a l'Atenes clàssica. La sort dels romans era molt més gran, i no només tenien més esclaus, sinó més competents. Les tasques enumerades per Xenofont per a la dona atenesa benestant eren, fins i tot entre els romans de mentalitat tradicional, relegades a un esclau. No obstant això, la matrona romana era l'única responsable de la gestió de la casa, i encara que la seva feina consistia principalment en la supervisió d'esclaus, s'esperava que pogués realitzar tasques com filar i teixir." Pomeroy, S. B (1994). *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*. Londres: Pimlico, p. 121-122.

¹⁴ Mañas Núñez, M. (1996-2003). "Mujer y Sociedad en la Roma Imperial del siglo I". *Norba: revista de historia* 16, 1, p. 191.

¹⁵ Mare de l'emperador Neró.

dones poden assistir a banquets amb total llibertat de manera igual que els homes i s'interessen pels espectacles.

Tot i que existia la llei proposada per August contra els adulteris (*lex Iulia de adulteriis coercendis*), les dones van començar a sentir-se més lliures sexualment i a cometre més adulteris, cosa que va fer que augmentessin els divorcis.

Finalment, en l'àmbit polític, com hem dit, les dones no tenien lloc, però això no els va limitar a que així fos, sinó que les de classe alta van arribar a participar en la política de l'Imperi romà.¹⁶

Aquesta emancipació de la dona romana, amb exemples com el de Servília, Fúlvia o Octàvia, inspirarà Tit Livi per crear les protagonistes de la seva gran obra, en les quals observarem unes figures femenines amb un caràcter no tant submís i més valentes.

4. ANÀLISI DE LA FIGURA DE LA DONA EN ELS 10 PRIMERS LLIBRES D'AB VRBE CONDITA

Com hem esmentat, l'obra *Ab Vrbe Condita* és una narració històrica, en la qual Tit Livi narra els esdeveniments de manera objectiva. De vegades podem trobar algunes contradiccions, diferents versions d'un mateix fet¹⁷ o inclús en algun cas es nega a creure les versions que ja hi ha sobre els esdeveniments que està esmentant¹⁸. Això és degut a que es va servir de nombrosos autors per realitzar la seva obra.

Tot seguit, trobarem l'anàlisi detallada de les figures femenines que surten en els 10 primers llibres d'*Ab Vrbe Condita*. Dividirem aquesta anàlisi en dues parts, totes dues de cinc llibres cadascuna. La primera part (llibres I-V) comprèn la història dels romans des de la fundació de la ciutat fins la presa de la mateixa, primer, sota els reis i després, sota els cònsols i els dictadors, decemvirs i tribuns consulars, guerres exteriors i sedicions internes. La segona part (a partir del llibre VI) conté l'exposició amb major claredat de la història civil i militar de la *Urbs*.

¹⁶ Mañas Núñez, M. (1996-2003). "Mujer y Sociedad en la Roma Imperial del siglo I". *Norba: revista de historia* 16, 1, p. 200.

¹⁷ Liv. I. 1, 6; Liv. I. 3, 2; Liv. II. 60, 1.

¹⁸ Liv. III.47, 5.

4.1. Llibre I

La primera dona que apareix en l'obra és Lavínia¹⁹, mare d'Ascani. Aquest no era prou gran per governar però va aconseguir conservar l'Estat llatí gràcies a la tutela de la seva mare.

Poc després de l'aparició de Lavínia ens topem amb la figura de Rea Sílvia²⁰. El seu pare Numitor és expulsat pel seu germà Amuli i aquest pren el regne i elimina la descendència masculina de Numitor fent vestal la seva filla Rea Sílvia. Tot i això, la vestal va ser violada per Mart²¹ i va infantar dos bessons. El seu tiet, Amuli, en assabentar-se'n, ordena que els nens siguin llançats al riu i que Rea Sílvia sigui encadenada i empresonada. Aleshores es van abandonar els bessons al riu en una cistella i la sort va voler que aquesta cistella es quedés en un lloc sec on una lloba assedegada els va trobar i els va amantar. Fàustul va trobar la lloba i es va emportar els nens i els va donar a la seva dona, Larència²², perquè els cuidés.

Situant-nos just després de la fundació de Roma, amb Ròmul de rei, trobem un episodi rellevant i molt característic de la història romana. Es tracta del rapte de les sabines²³. Durant aquest succés, ens anirem topant amb altres dones amb nom propi que tenen un protagonisme dins l'obra.

A Roma, tot i que era una ciutat forta i preparada per a qualsevol guerra, faltaven dones i això suposava que la ciutat tingués una vida curta per falta de descendència (una generació). Ròmul va enviar ambaixadors als pobles veïns per demanar un pacte d'amistat i una aliança matrimonial per a Roma. Aquests no van acceptar i Ròmul va preparar uns jocs solemnes en honor a Neptú Eqüestre, les *Consualies*²⁴, per tal d'invitar els pobles veïns. Van acudir-hi molts sabins i al moment de l'espectacle va esclatar una baralla, en la qual els romans van aprofitar per raptar les noies. Els pares estaven molt enfadats. Els tres pobles més afectats, els ceninencs, els crustumins i els antemnates, van preparar una guerra contra els romans. Els ceninencs ataquen sols el territori romà, però Ròmul els

¹⁹ Liv. I. 3.

²⁰ Liv. I. 3, 11.

²¹ Segons Tit Livi, posa a Mart com a pare però afirma que els bessons tenen una dubtosa descendència.

²² Liv. I. 4, 7. També és anomenada Acca Laurència.

²³ Liv. I. 9.

²⁴ Es celebraven el 21 d'agost i el 15 de desembre en honor a Consus, déu itàlic de l'agricultura i protector del gra enterrat.

sorprèn i els fa fugir. Llavors els antemnates ataquen també el poble romà però igualment són derrotats.

Apareix en escena una nova dona, Hersília²⁵. És la esposa de Ròmul i demana al seu marit que perdoni els pares de les raptades i que els accepti dins la ciutat. Aconsegueix el seu objectiu, però esclata una nova guerra, la més important de totes, dels romans contra els sabins.

Espuri Tarpei comandava la fortalesa romana. Taci va subornar amb or la filla d'aquest, Tarpeia,²⁶ perquè el deixés entrar amb els seus homes a la ciutadella. Això va ocórrer quan aquesta va sortir a buscar aigua fora de les muralles. D'aquesta manera, els va deixar entrar però els sabins la van matar per donar exemple de la traïció. Tit Livi dona dues interpretacions d'aquest fet. La primera és que els sabins portaven uns braçalets d'or molt pesats al braç esquerre i uns anells amb pedres precioses de gran bellesa i que ella els va demanar el que duïen a la mà esquerra. Llavors, allà mateix, ells la van sepultar amb els escuts en comptes de donar-li els regals d'or. En canvi, hi ha qui diu que, en pactar que li lliuressin el que portava a la mà esquerra, ella els havia demanat les seves armes, i que, com que els va semblar que actuava amb mala fe, la van matar. La qüestió és que els sabins van ocupar la ciutadella.

En aquest moment, les dones sabines van vèncer la por i van posar-se enmig de la batalla entre els romans i els sabins, intentant calmar les tropes i pregant als pares i marits. Les dones es van descriure a elles mateixes com a causa de la guerra i inclús van dir que preferien morir abans que viure sense marits i sense pares. Aquest discurs va fer que s'obtingués la pau i de dos pobles se'n va fer un de sol. Això va causar que les sabines fossin molt estimades pels seus marits i pares i pel mateix Ròmul, el qual va posar els noms de les dones a les trenta cúries²⁷ quan va dividir la població.

La deessa Egèria²⁸ apareix dues vegades en el llibre I. Numa Pompili, segon rei de Roma, simulava a les nits que es trobava amb aquesta deessa i ella li donava consells. Egèria li va dir quines eren les festes preferides dels déus i va designar sacerdots per a

²⁵Liv. I. 11, 2.

²⁶ Liv. I. 11, 6.

²⁷ Circumscripció politico-administrativa.

²⁸ Liv. I. 19, 5; Liv. I. 21, 3.

cada déu. D'aquesta manera, Egèria se'ns presenta com a consellera i esposa de Numa Pompili.

Després de l'episodi de les sabines que ocupa varies pàgines i de la petita aparició d'Egèria, la següent dona que apareix és Horàcia²⁹. Es tracta de la germana dels tres Horacis i de la filla de Publi Horaci. Els tres Horacis eren trigèmins i per tal d'acabar la guerra entre Roma i Alba Longa, van fer un combat contra els tres Curiacis, trigèmins també. Horàcia estava promesa a un dels Curiacis. Els Horacis vencen els Curiacis, quedant només un trigemin de peu. Quan Horàcia veu que el seu germà porta a les espatlles el mantell que ella mateixa li havia fet al seu promès, esclata a plorar i crida el seu nom. Aquest fet enfada el seu germà, el qual no dubta en desembeinar l'espasa i matar la noia mentre diu el següent:

“Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum”, inquit, “oblita fratrum mortuorum uiuique, oblita patriae. Sic eat quaecumque Romana lugebit hostem”. (Liv. I. 26, 4).³⁰

Horaci finalment va ser condemnat i jutjat però Publi Horaci, el seu pare, va condemnar la filla i d'aquesta manera Horaci va ser absolt.

Seguim, ara, amb una figura femenina remarcable, Tanaquil³¹. Lucumó es va casar amb Tanaquil. Els etruscs menyspreaven Lucumó perquè era fill de família forastera i la seva esposa, sense poder aguantar el despreci, va prendre la decisió de marxar de Tarquínios cap a Roma. Durant el viatge, una àguila li va prendre el barret a Lucumó però poc després va tornar per posar-li correctament sobre el cap. Tanaquil va interpretar-ho com un auguri agradable. Van entrar a la ciutat i ell es va fer dir Tarquini el Vell. Es va convertir en rei de Roma succeint a Ancus Marci. Després de la guerra contra els sabins, es va produir a palau un prodigi admirable. El cap d'un noi, Servi Tul·li, s'encengué i a causa de la gran cridòria, els reis es van despertar. Un servent anava a apagar el foc però la reina li ho va impedir. Llavors, Tanaquil li va dir al seu marit que aquest noi seria el salvaguarda d'un palau afligit. A partir de llavors va ser considerat com un fill més i fins i tot va arribar a ser el gendre de Tarquini.

Els fills d'Ancus Marci no volien que regnés Tarquini ni molt menys Servi Tul·li, ja que eren foraster i esclau respectivament. Llavors van decidir fer un crim contra Tarquini

²⁹ Liv. I. 26, 2.

³⁰ “Vés cap al teu promès amb el teu amor importú, tu que t'oblides dels teus germans morts i del teu germà viu, i de la teva pàtria. Que acabi així qualsevol romana que plori un enemic.” (Traducció d'Antoni Cobos).

³¹ Liv. I. 34, 4.; Liv. I. 39, 3.

i li van clavar una destral al cap. La reina, Tanaquil va ordenar que es tanqués el palau i va fer fora els testimonis. També va ser l'encarregada de preparar les coses per curar la ferida de Tarquini. La reina va demanar a Servi Tul·li que vengés la mort del seu marit i que es posés al capdavant del regne. Aquesta es va dirigir al poble i va demanar tranquil·litat fingint que tot estava bé, ja que Tarquini havia mort. Així va acabar regnant Servi Tul·li.

Continuant amb el mateix personatge, Tul·li, apareixen a l'obra les seves dues filles, les germanes Túl·lies³², les quals les va unir amb els fills de Tarquini. El jove Tarquini, Luci, l'acusava que estava regnant sense l'ordre del poble i per això, es va fer una votació i Servi va ser proclamat rei amb molts vots. Això no va fer que Luci Tarquini deixés de voler el regne, al contrari, va augmentar les seves ganes. Aquest tenia un germà amb un caràcter oposat al seu, Arrunt Tarquini. Les Túl·lies també tenien un caràcter diferent però va coincidir que els dos caràcters violents no es van unir en matrimoni.

Túl·lia Minor, descrita com arrogant per Tit Livi, es turmentava perquè el seu marit, Arrunt, no tenia ambició pel tro ni per res en general. Per aquest motiu, admirava l'altre Tarquini i es burlava de la seva germana perquè no tenia coratge. Finalment, els caràcters semblants dels dos superbs els va unir i es van casar. Livi insinua la mort dels germans per part del matrimoni. Hi ha un moment de l'obra que Túl·lia dirigeix unes paraules a Tarquini i recorda a una figura femenina que ja ens havia aparegut anteriorment, Tanaquil. Es serveix d'aquesta dona perquè havia estat capaç de donar dos regnes consecutius (al seu marit i a Servi Tul·li). Volent aconseguir el regne, Tarquini buscava el recolzament de les famílies menys nobles i a més a més va criticar a Servi al fòrum, el qual és tirat per les escales per Tarquini i assassinat per uns homes que aquest havia enviat. Seguidament, Túl·lia va ser la primera en anomenar rei al seu marit. Embogida, veient el cos del seu pare, va fer passar el carruatge per sobre del seu cos.

Ens seguim situant durant el regnat de Tarquini el Superb (segle VI aC). En aquest cas la dona protagonista s'anomena Lucrècia i també tenim com a personatge principal Sext Tarquini³³. Aquest i Col·latí³⁴ es van posar a parlar de les seves esposes. Col·latí diu que Lucrècia³⁵, la seva esposa, és la millor i per comprovar-ho van a visitar les seves dones

³² Liv. I. 46, 5.

³³ Fill de Tarquini el Superb.

³⁴ Net d'Arrunt.

³⁵ Liv. I. 57, 7.

en persona per tal de veure el caràcter de cadascuna. Van trobar Lucrecia asseguda al bell mig de la casa, enfeïnada amb la llana juntament amb les seves criades. Sext Tarquini va sentir un brutal desig de violar-la quan la va veure. Llavors, després de veure que Lucrecia era l'ideal d'esposa perfecta van retrocedir al campament, però al cap d'uns dies Sext Tarquini va tornar a Col·làcia. Aquest, es va acostar a Lucrecia, que dormia, i la va amenaçar amb matar-la si cridava. Llavors, sense que Lucrecia pogués fer res per evitar-ho, la va violar. Ella estava tant destrossada que va fer cridar el seu pare i el seu marit. Els va explicar el que li havia fet Sext Tarquini i després de demanar venjança, es va suïcidar amb un punyal.

4.2. *Llibre II*

En aquest llibre II, amb l'expulsió dels Tarquinis, Roma canvia de forma d'estat i esdevé una república. Amb aquesta expulsió els Tarquinis es refugien amb Porsenna, al qual convencen perquè els ajudi a recuperar el tro. Clèlia³⁶, una jove que es trobava entre els ostatges, veient que el campament dels etruscs casualment s'havia col·locat no gaire lluny de la riba del Tíber, va burlar els guàrdies, va travessar el Tíber nedant com a guia de la resta de les noies, enmig dels projectils dels enemics, i va retornar-les totes sanes i estalvies a Roma, a casa dels seus familiars. El rei, a l'assabentar-se'n va reclamar Clèlia com a ostatge. Després va canviar la seva opinió i la va admirar i va dir que això que havia fet estava per damunt dels Cocles o Mucis i que portessin la noia davant seu. Els romans la van retornar com a garantia del tractat de pau i el rei etrusc la va protegir i va honorar el seu valor. Li va donar una part dels ostatges. Ella va triar els infants, decisió que s'adheria amb la seva condició de donzella. Amb la pau restablerta, els romans van premiar aquell valor desconegut en una dona amb una nova classe d'honor: una estàtua eqüestre; a la part alta de la via Sacra es va col·locar una estàtua d'una noia a cavall.

Les següents figures femenines que apareixen en aquest llibre són Vetúria i Volúmnia, mare i esposa de Coriolà³⁷.

Coriolà era un romà que va lluitar en la guerra dels volschs contra Roma. Va ser candidat a cònsol però no va ser elegit, per això es volia venjar prohibint la distribució del blat a la plebs. D'aquesta manera, va ser exiliat de Roma i es va refugiar al territori dels volschs. Quan el rei volsc va declarar la guerra contra els romans, Coriolà estava al bàndol dels

³⁶ Liv. II.13, 6.

³⁷ Liv. II.40, 1.

volscs i a més a més era el capità de l'exèrcit. Així va anar conquerint moltes ciutats. Estant prop de Roma, va tenir la visita d'uns delegats que li van oferir la ciutadania romana, però ell la va rebutjar. En aquest moment, es quan apareixen les dues figures femenines.

Moltes matrones van una visita a Vetúria i Volúmnia per tal que anessin al campament dels enemics per aturar el seu fill i espòs respectivament. Ho van aconseguir i les dues, juntament amb els dos fills, es van presentar al campament. Coriolà, en veure'ls, va anar a abraçar la seva mare, però aquesta li va dir: “Deixa'm, abans de rebre la teva abraçada, que sàpiga si estic davant d'un enemic o d'un fill, si en aquest campament sóc una presonera o ta mare [...]”.³⁸

Després del discurs de la mare, la donai els fills l'abracen. Els plors de tota la multitud de dones i els laments pronunciats a causa d'ell i de la pàtria van doblegar finalment l'home. D'aquesta manera, van aconseguir que Coriolà aixequés el campament de la ciutat. Com a record d'aquest fet es va edificar i consagrar el temple de la Fortuna de les dones. Van tornar després al territori romà els volscos juntament amb els eqües.

[...] *quoniam armis uiri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent.* (Liv. II, 40, 2).

Per últim, tenim l'aparició de la Verge Vestal Òpia³⁹. Aquesta va ser condemnada per incest.

4.3. Llibre III

En aquest tercer volum, la figura femenina principal indiscutible és Virgínia. Abans, però, trobem una altra dona anomenada Racília⁴⁰. Tit Livi no ens diu gran cosa sobre ella, únicament l'anomena quan explica que Luci Quinti Cincinnat és anomenat dictador, l'any 458 aC. Aquest va arribar a la dictadura en el moment en que els romans estaven en guerra amb els eques i els sabins. Llavors, un grup de senadors el va anar a buscar a casa seva i se'l van trobar llaurant. En aquest moment demana a la seva dona Racília que de seguida li porti la toga⁴¹ de la seva barraca.

³⁸ Liv. II. 40, 5.

³⁹ Liv. II. 42, 11.

⁴⁰ Liv. III. 26, 9.

⁴¹ Indumentària oficial romana.

Ara si, passem a comentar la figura de Virgínia⁴². Es tracta d'un nou crim d'origen passional amb unes conseqüències semblants a la violació i mort de Lucrecia. Ens situem a l'any 451 aC. Api Claudi⁴³ es va apoderar d'un desig violent de fer seva Virgínia, una jove plebea. El pare d'aquesta era centurió a l'Àlgid i Tit Livi el qualifica com un home model tant en la vida civil com en la milícia. Virgínia estava promesa a Luci Icili.

Per seduir-la, Api va fer regals i promeses a la jove núbil⁴⁴, però el pudor d'aquesta li posava obstacles. Aleshores, ell va recórrer a la força d'una manera cruel i dominant i va demanar a Marc Claudi, un client seu, que reclamés la jove argumentant que era una esclava seva. Aquest, així ho va fer i la va raptar quan Virgínia es dirigia cap al fòrum. Espantada, demanava auxili a la seva nodrissa i es va formar una aglomeració de gent a causa dels seus crits. La població estava de part de la noia, però Marc Claudi va citar a la jove a comparèixer davant la justícia. El demandant, al judici, qüestiona la paternitat de Virgini sobre Virgínia. Com que el pare no es trobava a la ciutat, els defensors de la noia van demanar que s'aplacés tot l'assumpte fins la seva arribada i que la jove tingués llibertat provisional. Llavors, van aparèixer Publi Numitori, avi o tiet de Virgínia⁴⁵, i Icili, el seu promès, per tal d'intentar parar la sentència d'Api Claudi. Icili va dirigir unes paraules a Api tot dient-li que ell es casaria amb Virgínia i pura la prendria com a esposa. També el va amenaçar dient que ell i el seu sogre demanarien ajuda als ciutadans per aturar-lo i que fins i tot estaria disposat a perdre la vida abans que la fidelitat. Així, va quedar aplaçada la injustícia i es va decidir que el germà d'Icili i el fill de Numitori es dirigissin cap a la porta de la ciutat i fessin venir a Virgini del campament. La salvació de la noia depenia de que al dia següent es presentés a temps el seu pare per a oposar-se legalment a la injustícia.

Llavors, Api escriu als seus companys per tal que no deixessin sortir a Virgini del campament però aquest ja havia aconseguit un permís i estava de camí a Roma. Virgini, vestit de dol, va portar la seva filla coberta de draps i, acompanyada d'algunes matrones i defensors, demanava ajuda als assistents. Api va decretar que fos tinguda per esclava.

Marc Claudi va anar a buscar a Virgínia, enmig de les matrones i dels plors i laments femenins. Virgini va dir les següents paraules: “A Icili, Api, no a tu, he promès la meva

⁴² Liv. III. 44.

⁴³ Cònsol i decemvir de Roma (any 451 aC).

⁴⁴ De més de 12 anys.

⁴⁵ Segons III, 45, 4 és l'avi de Virginia però segons III, 54, 11 és el tiet.

filla, i la he educat per al matrimoni, no per ser deshonrada”. Tothom es va apartar i es va quedar la noia aïllada. Virgini, veient que ningú l’ajudava, li va suplicar a Api que el perdonés i que volia parlar amb la nodrissa. Així, es va emportar a la seva filla i a la nodrissa al temple de Cloacina⁴⁶ i allí, amb un ganivet a la mà, va dir: “Filla, et dono la llibertat de l’única manera que puc”. Tot seguit, li va travessar el pit i, tornant cap al tribunal va dir: “Api, per aquesta sang et maleixo a tu i al teu cap”. Aquest va manar cremar Virgini i va fer que portessin a la presó a Icili.

Després de tot això, Virgini va explicar el què havia passat a les seves tropes i els va demanar que no li imputessin un crim que havia sigut causat per Api Claudi (el fet de matar la seva filla). Aquests van marxar cap a Roma, van ocupar l’Aventí i van demanar que enviessin a Luci Valeri i Marc Horaci per tal d’aconseguir el retorn de la plebs i arreglar la situació. Demanaven que es restablís el poder tribunic i el dret d’apel·lació i que no haguessin represàlies contra ningú. El senat va decretar que els decemvirs dimitissin del seu càrrec i així va ser. Es va a donar la notícia a la plebs i es van mostrar contents d’haver aconseguit la llibertat i la concòrdia a la ciutat.

A l’Aventí, el pontífex va donar curs a les eleccions i van nomenar tribuns de la plebs a Luci Virgini, Luci Icili i Publi Numitori, pare, promès i tiet/avi de Virgínia, successivament.

Una vegada ben establerts el poder tribunic i la llibertat de la plebs, els tribuns van seleccionar Virgini com a primer acusador i Api com a primer acusat. Virgini l’acusava només d’una cosa: haver refutat la llibertat provisional a una persona lliure promulgant il·legalment la seva esclavitud. Per això, volia que el possessin a la presó a no ser que acceptés comparèixer davant d’un jutge. Api va apel·lar i va reclamar l’ajuda del poble romà.

Així també ho va fer Virgini i va demanar que es compadissin d’ell i de la seva filla i que no escoltessin les súpliques de la família Claudia, sinó les dels parents de Virgínia. Abans de que arribés la data de la citació, Api es va treure la vida. Marc Claudi va ser demandat i condemnat i per fi, Virgínia va poder descansar després de que no quedés cap culpable de la seva mort viu.

⁴⁶ Venus Cloacina: «Venus la purificadora». Una fusió entre Venus i la deessa etrusca de l’aigua Cloacina.

4.4. *Llibre IV*

De la primera figura femenina que ens apareix en el llibre IV no se'ns diu el nom propi que tenia. Així, Tit Livi parla d'una jove d'origen plebeu⁴⁷ que era famosa per la seva bellesa. Aquesta era pretesa per dos joves. Un, plebeu també, contava amb el suport dels tutors, pertanyents també a la mateixa classe. L'altre, noble, era recolzat per la noblesa. Aquest fet va ocórrer durant l'època on hi havia enfrontaments entre patricis i plebeus. El noi noble era el preferit de la mare, la qual volia que la seva filla tingués un matrimoni brillant.

Els tutors, pensant amb el seu partit (plebeu), apostaven pel seu candidat. Es va arribar als tribunals i aquests van autoritzar la boda amb els desigs de la mare. Els tutors, sense estar d'acord, van treure a la força a la noia de casa de la seva mare. D'aquesta manera es va generar una baralla entre nobles i plebeus. No van tenir prou en fer una guerra interna, sinó que els nobles van demanar ajuda als romans i els plebeus als volscos perquè els ajudessin a prendre Àrdea. Les dues parts van acceptar ajudar-los. Finalment, els volscos van ser derrotats.

La segona i última dona d'aquest quart llibre és la vestal Postumia⁴⁸. L'any 420 aC, aquesta jove vestal es va haver de defensar d'una acusació d'incest pel seu vestit i la seva manera de ser, ja que era menys reprimida del que hauria de ser-ho una donzella. Al final, el pontífex màxim, per acord del col·legi, li va indicar que canviés i posés en la seva vestimenta més pudicitat que saviesa.

4.5. *Llibre V*

En aquest llibre, no tenim cap nom propi de figures femenines sinó que apareixen esmentades matrones, vestals, dones en general. De totes formes, també hem considerat oportú afegir aquestes escenes en l'anàlisi dels llibres per tal de veure els contextos en els quals apareixen aquestes dones. Com veurem apareixeran sobretot en escenes de guerra i tindran el paper de plorar i demanar súpliques.

Ens situarem a l'any 396 aC, en la guerra dels romans contra Veïs i aliats. Roma tenia pànic per aquesta batalla i al campament romà de Veïs es va propagar el rumor de que després de batre generals i exèrcit, els vencedors, capenats i faliscs i la joventut de tota Etrúria, estaven prop d'allí. En canvi, a Roma, el rumor que arribava era que el

⁴⁷ Liv. IV. 9, 4.

⁴⁸ Liv. IV. 44, 11.

campament de Veïs havia sigut ja assaltat i que una part dels enemics es dirigia ja a Roma per atacar. Llavors, les matrones⁴⁹, a les quals el pànic col·lectiu havia fet sortir de les seves cases, van recitar pregàries als temples i amb súpliques van demanar als déus que allunyessin la destrucció de les cases, dels temples de Roma i de les muralles romanes i que enviessin aquella amenaça contra Veïs.

Seguint amb la mateixa situació bèl·lica, tornen a ser esmentades les dones romanes⁵⁰ tot seguit de la presa de Veïs. Aquestes apareixen als temples donant les gràcies als déus.

Després de derrotar la ciutat de Veïs, en un moment de necessitat, com que l'or no abundava, les matrones⁵¹, de comú acord, van prometre als tribuns militars l'or de tots els seus objectes preciosos i el van portar al tresor. Aquest detall va agradar molt al senat i per la seva generositat se'ls va concebre l'honor de fer ús del *pilentum*⁵² als sacrificis i als jocs i del *caprentum*⁵³ tots els dies, tant els festius com els laborables.

Deixant enrere aquesta guerra, entrem en la batalla de l'Àl·lia, la qual enfrontava els gals i els romans. Aquí també apareixen les dones⁵⁴ amb els fills i amb els joves d'edat militar i també els senadors més vigorosos que es retiren a la ciutadella i al Capitoli. Des d'allí havien de defensar els déus, els homes i el nom de Roma. Les sacerdotesses de Vesta i el *flamen*⁵⁵ serien els encarregats d'allunyar els objectes de culte públic de la destrucció i l'incendi.

La pròpia situació era digna de pena i a més, el plany de les dones⁵⁶ i les seves corregudes sense rumb, les quals preguntaven als seus marits i als fills a quina sort les entregaven, aixafaven les possibilitats dels mals humans. Tanmateix, una gran part d'elles van anar fins la ciutadella darrere dels seus, sense que ningú les invités a entrar ni sense adversitats.

Mentre passava tot això, el *flamen* de Quirí i les verges vestals⁵⁷, sense preocupar-se de si mateixos, estaven inquiets perquè havien de decidir quins objectes sagrats havien

⁴⁹ Liv. V. 18, 11.

⁵⁰ Liv. V. 23, 3.

⁵¹ Liv. V. 25, 8.

⁵² Tipus de carruatge de quatre rodes, amb suspensió. Per portar les matrones romanes, els *flamines* i les vestals a les processons.

⁵³ Tipus de carruatge de dos rodes i cobert amb un sostre i cortines laterals. En les processons, era utilitzat per matrones romanes.

⁵⁴ Liv. V. 39, 9.

⁵⁵ Sacerdot romà dedicat al culte d'un déu en concret, per exemple *flamen quirinales* (de Quirí, déu guerrer).

⁵⁶ Liv. V. 40, 3.

⁵⁷ Liv. V. 40, 7.

d'agafar i quins havien de deixar, ja que no tenien suficient fortalesa per endur-se'ls tots. També havien de buscar un amagatall que els servís de protecció. Així, van creure que el millor era posar-los en gerres i enterrar-los en una capella pròxima a la casa del *flamen* de Quirí. Es van emportar els objectes restants, dividint-se el pes, pel camí que condueix al Janícul pel pont Sublici. Aleshores, les sacerdotesses es van creuar amb Luci Albí, un plebeu que portava en un carruatge a la seva dona i els fills. Aquest va sentir vergonya de que unes sacerdotesses públiques anessin caminant i els objectes de culte del poble romà fossin transportats a peu, mentre ell i els seus anaven en un vehicle. Llavors, va fer pujar al carruatge a les verges i als objectes sagrats, fent baixar a la seva esposa i als nens, i els va transportar fins a Cere, on es dirigien les sacerdotesses.

Al dia següent d'aquests fets, els gals van decidir entrar a Roma. Aquests van fer incendis en llocs visibles per tal d'espantar els romans i per aconseguir que es rendissin. Així, en qualsevol lloc de la ciutat es podien sentir els crits dels enemics, els plors de les dones⁵⁸ i dels fills, el soroll del foc i el retronys dels edificis derrocats.

Cap al final d'aquest volum, tornen a aparèixer les matrones fent referència a un acte que havien fet anteriorment.

Els romans, havent pres Roma els gals, excepte la Colina Capitolina, van decidir fer un pacte amb ells. Així, Quint Sulpici, tribú militar, i Brennus, líder dels gals, van fer una negociació que va consistir en que els romans havien de pagar mil lliures d'or. Brennus va posar l'espasa sobre la balança i va dir una frase vergonyosa pels romans: *Vae victis!*⁵⁹

Tit Livi ens explica que, abans que aquest pagament s'efectués, Marc Furi Camil va ordenar que no es fes i que els gals es retiressin, al·legant que com que ell era el dictador, sense una ordre seva això no tenia validesa. L'or aquest que s'havia tret als gals va ser declarat sagrat en la seva totalitat i es va col·locar sota el setial de Júpiter. És en aquest moment quan l'autor ens torna a parlar de les matrones.⁶⁰ Com que faltava or estatal per reunir la suma pactada amb els gals com a rescat, es va utilitzar l'or que elles havien aportat en un episodi anterior per tal que no es toqués l'or sagrat. Com a recompensa per aquest fet, se'ls va concebre l'honor de tenir una lloança fúnebre digna després de la mort.

⁵⁸ Liv. V. 42, 4.

⁵⁹ En català, Ai, dels vençuts!

⁶⁰ Liv. V. 50, 7.

4.6. *Llibre VI*

Les primeres aparicions femenines d'aquest llibre ens transporten al moment posterior de la victòria dels romans sobre la ciutat de Veïs, quan les matrones van donar l'or de tots els seus objectes preciosos al tresor. Ens situem a l'any 389 aC, durant la dictadura de Marc Furi Camil, el qual després d'haver vençut tres guerres, va entrar a Roma vencedor i va vendre els presoners de guerra, la majoria etruscs. Així, va aconseguir recaptar tants diners que no només va tornar el valor de l'or a les matrones⁶¹, sinó que es van fer les tres pàteres d'or que abans de l'incendi del Capitoli estaven col·locades a la capella de Júpiter als peus de Juno amb una inscripció amb el nom de Camil.

Ara passem en el moment en el qual els llatins prenen Túsculum, any 377 aC. Llavors, els habitants de Túsculum van anar a refugiar-se a la ciutadella amb les seves dones⁶² i fills i van enviar a Roma missatgers per anunciar als senadors la seva desgràcia. Els romans, però, van aconseguir recuperar Túsculum.

Després de la recuperació de Túsculum per part dels romans, tot estava més tranquil i no hi havia guerres. Els plebeus estaven abatuts de tal manera que no tenien ànims per presentar-se a candidats al tribú militar. Així els patricis van anar recuperant la propietat d'un càrrec que la plebs havia exercit. Per tal que aquests no estiguessin tan contents, es va produir un assumpte important.

Marc Fabi Ambust, home poderós patrici, tenia dues filles⁶³. La gran estava casada amb Servi Sulpici Pretextat i la menor amb Gai Licini Estoló, plebeu. Les germanes Fàbies es trobaven a casa de Servi Sulpici, tribú militar, xarrant com de costum i llavors un lictor va trucar a la porta. La germana petita es va endur un ensurt i la germana major es va riure d'ella per la seva ignorància. A la Fàbia menor se li va clavar el riure de la seva germana com una agulla. Inclús envejava la seva germana, ja que estava casada amb un patrici i ella amb un plebeu. El seu pare la va veure i li va preguntar si estava bé i, encara que va intentar encobrir la causa del seu malestar, va confessar-li al seu pare el motiu del seu enuig, el qual era estar casada amb un home de classe inferior. Ambust la va consolar dient-li que aviat, a casa seva, veuria els mateixos honors que tenia la seva germana. Llavors va fer plans amb el seu gendre i així Gai Licini va ser elegit tribú, el

⁶¹ Liv. VI. 4, 2.

⁶² Liv. VI. 33, 7.

⁶³ Liv. VI. 34, 5.

qual juntament amb Luci Sexti, van fer unes lleis en contra del poder dels patricis i a favor dels interessos de la plebs.

4.7. Llibre VII

El llibre VII es tracta bàsicament d'un seguit de guerres i fets bèl·lics, com ara la guerra amb els gals, les guerres samnites o altres guerres menors. Per això, gairebé no trobem aparicions femenines durant tot el llibre. No obstant això, podríem extreure dues petites mencions a dos grups de dones.

Ens situem l'any 353 aC, quan va ser anomenat dictador Tit Manli, fill de Luci Manli, perquè semblava que Caere s'havia aliat amb Tarquínia contra Roma. Mentre aquesta organitzava la campanya contra Caere, ambaixadors d'aquesta ciutat, van anar a Roma per demanar la pau, argumentant que la causa de la ira romana es trobava en uns quants ciutadans que havien estat convençuts pel poble tarquínià. En aquest moment és quan s'esmenten les vestals,⁶⁴ ja que els ambaixadors pregaven de cara al santuari de Vesta. Finalment, Roma va renovar aleshores la pau amb Caere i va tornar l'exèrcit contra els faliscos, però no es va fer cap guerra.

Ara passem a l'any 343 aC, quan inicien les guerres samnites. Els campanis anteriorment havien sigut vençuts pels samnites. Llavors aquests demanen ajuda a Roma. El senat romà els va proporcionar únicament la mediació, ja que tenien un tractat d'aliança amb els samnites. Aleshores, Càpia es va entregar completament a Roma i la ciutat va haver de protegir-la.

Són mencionades les esposes dels campanis⁶⁵ en el discurs que fan els ambaixadors del poble campani per convèncer Roma.

In qua nunc expectatione senatum populumque Campanum, coniuges liberosque nostros esse? (Liv. VII. 30, 21).⁶⁶

Com veiem, les mencions són efímeres i tant en la primera aparició com en la segona s'esmenten aquests grups femenins per tal d'aconseguir unes peticions (assolir la pau o bé obtenir l'aliatge de Roma).

⁶⁴ Liv. VII. 20, 4.

⁶⁵ Liv. VII. 30, 21.

⁶⁶ "En quin estat d'expectació us imagineu que es troben, en aquests moments, el senat i el poble campani, les nostres dones i fills?" (Traducció al català pròpia de la versió de l'editorial Gredos).

4.8. *Llibre VIII*

En aquest llibre tornem a topar-nos amb el nom propi d'una figura femenina, la vestal Minucia⁶⁷. Apareix en el mateix any que la guerra entre sidicins i auruncs, l'any 337 aC. En aquest moment es va decidir nomenar un dictador, Gai Claudi Cras Inreligense, però va abdicar perquè els àugurs li havien dit que s'havia produït una irregularitat en el seu nomenament.

També en aquest any, com he dit abans, Tit Livi ens explica que la vestal Minucia va començar a aixecar sospites al cuidar la seva vestimenta més del normal. Així, va ser acusada per l'esclau que l'havia denunciat davant dels pontífexs. Aquests li van ordenar amb un decret que no participés en les funcions religioses i que conservés en el seu poder els seus esclaus. Es va celebrar el judici i va ser enterrada viva al costat de la porta Colina, al camp del Crim. Tit Livi creu que aquell lloc va rebre aquest nom per l'atemptat contra la puresa.

Ara tornem a tenir una dictadura i passa a ser dictador Publi Corneli Rufi, però com l'anterior, també va abdicar perquè va sorgir un escrúpol religiós sobre un defecte de forma en el seu nomenament. Aquesta situació va portar a un interregne (Marc Valeri Corvus), així i tot es va elegir un dictador, Marc Papiri Cras, ja que va sorgir el rumor d'una guerra per part dels gals. La sospita de la guerra, però, no va ser certa. L'any 331 aC va haver-hi una epidèmia.

Aleshores, una esclava⁶⁸ va confessar a l'edil curul Quint Fabi Màxim que ella sabia la causa d'aquesta calamitat i que li confessaria només si ell li donava la seva paraula de que això no li portaria inconvenients. D'aquesta manera, es va saber que la població sofria per la maldat de les dones, ja que les matrones eren qui preparaven aquells verins. Per trobar les matrones in fraganti, la esclava els va portar fins a elles i se les van trobar cuinant els medicaments. Per això, van ser conduïdes al fòrum unes 20 matrones. Dos d'elles, Cornelia i Sergia, de família patrícia, defensaven que aquells medicaments eren saludables. Llavors, la esclava les va incitar a beure els verins per demostrar-ho. Així totes van beure's el beuratge i van ser víctimes de la seva pròpia poció. Per això, van ser condemnades unes 160 matrones. Abans d'aquestes dates no s'havien trobat a Roma processos d'enverinament i es va considerar aquest fet com a extraordinari. Es va acordar

⁶⁷ Liv. VIII. 15, 7.

⁶⁸ Liv. VIII. 18, 4.

nombrar un dictador perquè clavés un clau per fer que no perdessin el seny les ments boges.

Per finalitzar amb aquest volum, l'última aparició que fan les dones⁶⁹ és en el judici del poble romà sobre els tusculans. La població de Túsculum, dones i fills inclosos, van acudir a Roma, amb la vestimenta de reus, i van recórrer les tribus llançant-se als genolls de tothom. Totes aquestes, a excepció de la Polia, van rebutjar la proposta de llei: el veredict de la tribu Polia va ser que als joves se'ls donés mort després d'assotar-los i que a les dones i fills, d'acord amb el dret de guerra, fossin venuts en una subhasta.

4.9. *Llibre IX*

En aquest llibre IX trobem la mateixa situació que en el llibre VII. No ens topem amb cap dona a excepció de dues situacions que, de fet, pertanyen al mateix grup de capítols que tracten sobre Roma i Alexandre el Gran.

En els capítols 17 – 19, Tit Livi vol fer un parèntesi en la història de Roma per reflexionar què hagués passat amb la ciutat de Roma si aquesta hagués hagut de fer la guerra amb Alexandre. Arriba a la conclusió que l'imperi romà no hagués sigut vençut per ell, ja que tampoc ho van aconseguir altres reis i pobles.

La primera al·lusió a les dones es fa quan l'autor explica que Alexandre va vèncer Darios III i diu que portava darrere seu un exèrcit de dones⁷⁰ i semihomes.

En segon lloc, Tit Livi, quan està comparant les armes d'Alexandre el Gran i les dels romans, assegura que si hagués combatut contra els romans, Alexandre hauria reconegut que fins llavors havia estat lluitant contra dones,⁷¹ comparació que segons diuen ja havia utilitzat en alguna ocasió.

Així, s'entén que el rei de Macedònia utilitza la figura femenina amb connotacions negatives, ja que ho fa per referir-se a combats contra exèrcits més dèbils que el seu.

⁶⁹ Liv. VIII. 37, 11.

⁷⁰ Liv. IX. 17, 16.

⁷¹ Liv. IX. 19, 10.

4.10. Llibre X

En el llibre X, últim que analitzarem en aquest TFG però no últim en l'obra *Ab Vrbe Condita*, tenim algunes aparicions de figures femenines concentrades en un mateix any.

Primer ens topem amb un incident entre dones patrícies i plebees⁷² l'any 295 aC. Aquest any van ocórrer molts fets estranys i per a allunyar-los el senat va dictaminar dos dies de rogatives. Van acudir-hi un gran nombre d'homes i dones. La rogació va adquirir reputació degut a una disputa sorgida entre matrones. Unes d'elles havien marginat dels rituals a Virgínia,⁷³ filla d'Aule Virgini, una patrícia casada amb un plebeu, el cònsol Luci Volumni, perquè al casar-se havia deixat de pertànyer al patriciat. Per la irascibilitat pròpia de les dones, es va passar a un enfrontament apassionat perquè Virgínia presumia d'haver entrat al temple de la Puresa Patrícia sent patrícia i també pura i no tenia que avergonyir-se de l'home ni dels seus càrrecs ni de les seves gestes, ja que s'havia casat verge amb un sol home. Va acabar les seves paraules amb un fet fora del comú: al barri Llarg on vivia va triar d'un extrem de la casa l'espai suficient per una petita capella i va col·locar allí un altar i va dir un discurs després d'haver reunit a les matrones plebees, queixant-se de les matrones patrícies. L'altar estava dedicat a la Pudicitia (puresa) plebea.

En aquest altar es va rendir culte quasi amb els mateixos rituals que en l'altre més antic, de manera que no tenia dret a oferir sacrificis cap matrona que no fos de puresa reconeguda i que no s'hagués casat amb un sol home. El culte, amb el pas del temps, obert a les dones impures i no només a les matrones sinó a tota classe de dones, va caure finalment en l'oblit.

També en el mateix any, Quint Fabi Màxim Gurges, edil curul, va imposar una sanció econòmica a algunes matrones condemnades davant del poble per adulteri.⁷⁴ Amb els diners de les multes va fer construir el temple de Venus que estava situat prop del Circ Màxim.

⁷² Liv. X. 23.

⁷³ Liv. X. 23, 4.

⁷⁴ Liv. X. 31, 9.

5. CARACTERÍSTIQUES COMUNES

Una vegada feta l'anàlisi dels 10 primers llibres d'*Ab Vrbe Condita* de Tit Livi és hora de buscar quines són les característiques que tenen aquestes figures femenines. Les dones, com hem pogut observar en l'apartat anterior, tenen un paper desproporcionat si comparem els dos primers llibres amb els vuit següents.

Les virtuts de l'ideal femení romà eren la *pietas* (lleialtat a la religió), la *fides* (fidelitat al marit) i la *prudicitia* (castedat). Així doncs, Tit Livi, en la seva obra, no només vol transmetre que les dones són un exemple de delicadesa, de puresa i de feminitat, sinó que els ho atribueix altres qualitats que fan que aquestes figures femenines siguin valentes, amb iniciativa i determinació i demostrant que elles són igual de capaces o més per fer tot allò que en la societat romana s'atribuïa als homes.

Tit Livi descriu les dones pre-romanes amb un caràcter fort i valent. Per exemple, Ascani va poder conservar el poder gràcies a que Lavínia va ser capaç d'estar al capdavant mentre el seu fill era un nen. La figura femenina de Rea Sílvia és interessant, ja que bàsicament l'autor la nombra per dir que és la mare de Ròmul i Rem. Així, veiem que Tit Livi no li dona importància al personatge tot i que, sense els seus fills, mai s'hagués fundat la ciutat de Roma. El mateix passa amb la figura de Larència.

El rapte de les sabines, un dels episodis més famosos de la història romana, permet que les dones es mostrin com a ciutadanes romanes i no solament com a mares i esposes. Són les protagonistes d'un fet importantíssim, ja que sense elles, el poble romà s'hagués extingit per falta de ciutadans. Amb aquest rapte, no només comença la fundació de la *Urbs*, sinó que suposa la instauració del matrimoni. Són dones valentes, decidides i defensores de la pàtria. Inclús es descriuen com a les principals causants de la guerra. Actuen com a col·lectiu però podríem dir que Hersília seria la líder i la que anima a les altres dones a parar la guerra.

Horàcia, germana dels Horacis, es mostra com una dona fidel al seu marit, tot i que aquest era adversari dels seus germans. També seria com una mena de traïdora del poble romà pel fet d'estar casada amb un enemic.

Amb l'exemple de Tanaquil, Livi ens relata un episodi amb el qual la dona, per primera vegada, té un paper en la política de manera directa. Tanaquil és una dona ambiciosa, característica atípica en l'ideal femení romà. Tot i això, l'historiador ens demostra que a

pesar de tenir habilitats per regnar, la seva condició de dona la limita a quedar-se en un segon pla.

El clar exemple d'ideal femení romà el trobem en la figura femenina de Lucrecia, la qual havent sigut forçada per Sext Tarquini, decideix suïcidar-se perquè no podia seguir vivint sense la seva *pudicitia*. És una dona casta i dedicada a la feina de filar la llana. A més a més, la seva mort suposa el fi de la monarquia i l'inici de la República.

Una figura femenina que pateix un cas semblant al de Lucrecia és Virgínia, la qual Api Claudi intenta seduir-la per fer-la seva. Aquesta no accepta, ja que està promesa i ha de mostrar fidelitat al seu marit. Api fa l'impossible per tal d'aconseguir-la i llavors el pare de la noia decideix matar-la per donar-li llibertat. També es tractaria d'una dona que segueix l'ideal femení romà.

Per demostrar la importància que tenia la família en la societat romana, Tit Livi es fa servir de les figures de Vetúria i Volúmina. Aquestes, per evitar una guerra, en la qual el seu fill i marit lluitava amb l'exèrcit enemic, van a demanar a Coriolà que aturi aquesta batalla. Aquest, en veure-les, s'enfonsa. També se'ns transmet l'amor a la pàtria amb el discurs que fa la mare a Coriolà. Són dones coratjoses i fortes, sobretot Vetúria que és qui pren més protagonisme en aquest episodi. Inclús podríem arribar a dir que la mare té una aptitud "masculina" mostrant la seva *virtus*.

Tit Livi no només relata exemples de dones heroiques, sinó que també en relata d'altres que més aviat són personatges "malvats" i podríem considerar-les antagonistes de l'ideal femení romà. D'aquesta manera vol ensenyar tant els exemples que s'han de seguir com els que no.

Enmig de l'episodi de les sabines, trobem la figura de Tarpeia. Tit Livi la descriu com una dona traïdora del seu poble. Una dona romana sempre ha de mostrar fidelitat pels seus.

Una clara mostra de dona cruel és Túl·lia la Menor. Tot i que ja hem comentat els seus fets en l'apartat anterior, recordem breument que, un cop morta la seva germana i el seu marit, es va casar amb el seu cunyat, Tarquini, i va ser la causant de la mort del seu pare. Tit Livi mostra la dona com a causa del mal, ja que tot i que els dos tenien un caràcter fort i ambiciós, fins que aquest no es va casar amb Túl·lia la Menor no va decidir actuar per aconseguir el tron. Va ser ella qui el va animar a fer-ho. Així doncs, es tracta d'una

dona molt ambiciosa i egoista, ja que només pensa en aconseguir el que ella vol sense tenir en compte les conseqüències que comportaran els seus actes.

Túl·lia s'arriba a comparar amb Tanaquil, ja que totes dues volien fer arribar els seus marits al poder i eren ambicioses. No obstant això, Tanaquil no va fer cap acte inhumà per tal d'aconseguir els seu propòsits, cosa que sí fa Túl·lia. D'aquesta manera trobem que hi ha una cerca d'exemples en el passat, per tal de justificar els seus actes. Amb la filla petita de Servi Tul·li, Livi pretén demostrar que quan les dones intervenen en qüestions que no són les que li pertoquen, la societat és qui pateix els seus actes.

Un altre exemple de dones malvades serien les matrones que van ser condemnades per enverinament l'any 331 aC. Van ser descobertes perquè una esclava va desvelar que hi havia matrones que preparaven verins i per això estava morint tanta gent. Cornelia i Sergia són dues d'elles i de les quals sabem el nom. En aquest cas va ser una actuació perversa en grup.

Livi fa servir alguns exemples de dones per exposar els conflictes entre patricis i plebeus. És el cas d'una noia d'origen plebeu, de la qual no se'ns diu el nom, i el cas de les germanes Fàbies. Aquestes dues últimes estaven casades amb un patrici i un plebeu. La germana gran, casada amb el patrici, es va burlar de la germana petita per estar casada amb un home plebeu, és a dir, de classe més baixa. Amb això, veiem el conflicte patricis-plebeus des d'un punt de vista de la dona. També l'any 295 aC va haver un disputa entre dones patricies i plebees, perquè a Virgínia, filla d'Aule Virgini, se li havia marginat dels rituals per estar casada amb un plebeu.

Com hem vist amb les dones anteriors, en l'obra apareixen figures femenines que segueixen l'ideal femení romà o pel contrari es tracten de dones malvades. A més a més, tenim alguna altra figura que no representa cap de les dues coses, sinó que més bé té aptituds "masculines".

La figura de Clèlia sorprèn, ja que l'autor assigna una qualitat típicament masculina com és la *virtus* a una dona. Aquesta és capaç de retornar les dones amb les seves famílies. La seva valentia va ser premiada i admirada pel rei estrusc. A més a més, es va fer una estàtua eqüestre d'una noia a cavall.

Un altre grup de dones que tenim en *Ab Vrbe Condita* són les vestals. Són anomenades sobretot quan són condemnades per alguna cosa. Tenim l'exemple de la Vestal Òpia, la

qual és castigada per incest i la Vestal Postumia, cridada a judici també per una acusació d'incest a causa de la seva manera de vestir-se i de ser. Aquest últim exemple es tracta d'una vestal que pretén ser una mica més lliure amb els seus vestits i el seu caràcter, però enseguida li criden l'atenció. Així també va ser acusada la Vestal Minucia pels mateixos motius, però el seu càstig va ser major que el de Postumia, ja que va ser enterrada viva. En algun cas apareixen les vestals de manera col·lectiva guardant els objectes de culte del poble romà.

Moltes dones apareixen com a conselleres o ajudants dels marits. Seria el cas d'Egèria amb Numa i de Racília quan porta la toga al seu marit.

Les matrones/dones que apareixen de manera col·lectiva actuant conjuntament surten en l'obra en escenes de guerra o de conflictes sobretot per demanar ajut, justícia, per pregar als déus o donar-los les gràcies. Per exemple, en l'episodi de Virgínia, les matrones surten a escena entre plors i laments per demanar que Api Claudi no se l'emportés. Un exemple per demostrar com les dones pregaven als déus en temps de guerra el tenim en la guerra dels romans contra Veïs i aliats. En aquest moment, les dones van sortir amb pànic per anar a suplicar als temples. També en el judici del poble romà sobre els tusculans apareixen les dones suplicant a les tribus, cosa que no els va servir de gaire perquè la tribu Polia va decretar que fossin venudes en una subhasta.

Per contra a aquests actes més propis de les dones, apareixen un grup de dones que van ser sancionades econòmicament perquè havien sigut adúlteres i per tant no tenien l'aptitud de la *fides*, típica de l'ideal femení romà.

Per concloure aquest apartat cal dir que, com comenta Catalina Balmaceda en el seu article "Las mujeres de Livio: *exempla*, pasado y presente", aquests exemples de dones van causar canvis en el govern, per exemple amb la figura de Lucrecia es passa d'una monarquia a una república; també van fer depositar les armes en guerres (les sabines), van promocionar candidats (Tanaquil) i algunes van desmuntar el poder d'altres (Túllia). Aquestes dones van donar exemple d'ambició i de crueltat però també de coratge i generositat.

6. COMPARACIÓ DE LA DONA EN TIT LIVI AMB LA DONA EN OVIDI

Compararem les dones més rellevants de la història de Roma de l'obra *Ab Vrbe Condita* de Tit Livi amb les mateixes dones que apareixen a l'obra *Fasti* d'Ovidi. Abans, però, farem un petit marc històric per situar Ovidi en la història.

Ovidi va néixer el 43 aC a Sulmona en una família noble i va morir el 17-18 dC.⁷⁵ Va ser enviat a Atenes per fer la carrera senatorial i es va dedicar a la justícia per complaure el seu pare. No obstant això, aviat es va consagrar a la poesia.

Les seves obres més conegudes són *Ars amatoria* i les *Metamorfosis*, però en té moltes altres, com ara *Fasti*, obra que farem servir per aquest apartat.

A partir del 3 dC es va dedicar a la confecció d'un calendari (*Fasti*), en el qual va descriure les festes de Roma i els mesos. Només va arribar a publicar els sis primers llibres, els quals estan escrits en díctics elegíacs i cada llibre correspon a un mes. Ovidi va consultar Tit Livi, entre altres autors, per fer aquesta obra. Va dedicar els *Fasti* a Germànic.⁷⁶

Passant a la comparació, el primer que cal dir és que en l'obra de Tit Livi, les dones agafen més importància, ja que l'autor vol donar-los un rol protagonista. Això ho podem veure fàcilment en l'extensió dedicada a cadascuna d'elles, cosa que en Ovidi no és així i aquest últim no dedica tants passatges per descriure els seus fets.

Per fer aquest estudi comparatiu es seguirà l'ordre amb el qual apareixen les figures femenines esmentades en l'obra *Fasti* d'Ovidi.

Així doncs, la primera en aparèixer és Tarpeia.⁷⁷ Recordem que ella va traïr la seva ciutat obrint les portes de Roma als sabins perquè aquests li havien promès or.

En els *Fasti*, Tarpeia és nombrada quan Ovidi té una conversa amb Janus, déu portador de la clau i encarregat d'obrir i tancar les portes del seu temple. L'autor li demana perquè la seva estàtua es trobava només en un sol lloc (Temple de Janus). En aquest moment, el déu recorda els combats de Taci i com "la frívola guardiana", així és descrita per Ovidi,

⁷⁵ Contemporani de Tit Livi.

⁷⁶ Fill gran de Drus el Vell, nebot de l'emperador Tiberi i germà de Claudi.

⁷⁷ Ov. *Fast.* I. 261.

va deixar entrar els sabins a canvi d'uns braçalets. Aquest poeta romà no menciona explícitament el nom, sinó que ho fa a través d'un epítet.

Tit Livi s'esplaiava més amb aquest episodi i fins i tot dona dues versions sobre com va ocórrer l'entrada dels sabins a Roma. En tots dos casos, Tarpeia és descrita com una traïdora del poble romà.

La següent figura femenina amb la qual ens topem en els *Fasti* és Lucrecia.⁷⁸ En ambdues obres aquest episodi és descrit de manera semblant. Els dos autors situen els homes en un campament i com un d'ells, Sext Tarquini, posa en dubte que les seves dones estiguin sent fidels. En aquest moment, els homes fan elogis sobre les seves esposes i Col·latí invita els altres a anar a veure la seva muller, Lucrecia.

Una diferència és que Ovidi explica que baix del llit de Lucrecia troben cistells plens de llana sedosa. En canvi, Tit Livi omet aquest detall. Tot i això, els dos autors relaten que la dona és trobada enmig de les criades filant llana. En el relat d'Ovidi, hi ha un petit discurs fet per Lucrecia on plora el seu marit perquè està a la guerra. Llavors Col·latí la sorprèn tot dient-li que no tingui por i tots dos es fonen en una abraçada.

Els següents esdeveniments, els que són fets per Sext Tarquini, són narrats de manera bastant igual per tots dos (l'enamorament de Sext Tarquini, l'arribada a la casa de Lucrecia, les amenaces d'ell contra ella, la rendició de Lucrecia, la crida al seu pare i al seu marit i la seva mort). El que crida l'atenció dels *Fasti* és que Ovidi emprava unes preguntes retòriques per referir-se a la situació que viu Lucrecia quan es troba amb Sext Tarquini a la seva habitació.

Quid faciat? Pugnet? Uinctur femina pugnant. / Clamet? At in dextra, qui uetet, ensis erat. / Effugiat? Positis urgentur pectora tacta manu. (Ov. *Fasti*. II. 801-804).⁷⁹

Ovidi qualifica Lucrecia com una *animi matrona uirilis*.⁸⁰ Al mateix temps, Tit Livi, en *Ab Vrbe Condita*, també intenta expressar la mateixa idea, la de la dona valenta i fidel que no pot acceptar viure amb aquesta angoixa d'haver sigut impúdica. Els dos autors ens transmeten la figura de l'ideal femení romà. Lucrecia és el símbol de la *pudicitia*.

⁷⁸ Ov. *Fasti*. II. 721-852.

⁷⁹ ¿Què ha de fer? ¿Lluitar? Una dona lluitant és vençuda. ¿Cridar? Però té l'espasa a la mà, que li ho impediria. ¿Fugir? Unes mans li oprimeixen el pit, aquest pit que era tocat aleshores per primera vegada per una mà estrangera. (Traducció de Jaume Medina).

⁸⁰ Una matrona d'ànima viril. *Fasti*, II, 847.

Al llibre III dels *Fasti* apareix la figura de Rea Sílvia.⁸¹ Hi ha una diferència pel que fa al contingut de l'escena entre Ovidi i Tit Livi. Ovidi ens relata amb detalls com Mart va violar Rea Sílvia, en canvi en Tit Livi només és nombrada per dir que va engendrar Ròmul i Rem.

Així, el poeta ens explica com Rea Sílvia es va adormir quan va anar a la riba a buscar aigua. Llavors Mart va aprofitar per violar-la. En despertar-se es va notar estranya i en l'obra Rea Sílvia relata el somni que ha tingut que efectivament tot el que diu ens recorda al que passarà (tindrà bessons i un d'ells serà el fundador de Roma). Quan va donar a llum i Amuli, el seu tiet, se'n va assabentar, va donar l'ordre d'abandonar els nens a la riba. Tant Tit Livi com Ovidi esmenten els pares adoptius dels bessons, Fàustul i Larència. També coincideixen en que en créixer i en conèixer la seva descendència (eren nets de Numítor), van decidir matar Amuli per recuperar el que era seu, el tron.

Seguint en aquest capítol tercer dels *Fasti*, el següent episodi important a comentar i comparar és el rapte de les sabines.⁸²

Ovidi utilitza l'apartat que dedica als *Matronalia*⁸³ per esmentar a les sabines i a Hersília. No explica el rapte en si, cosa que sí fa Tit Livi, sinó que relata a partir de quan les sabines ja eren mares i la guerra entre romans i sabins seguia en peu. Tot això ho posa en boca de Mart, pare de Ròmul i Rem. Llavors, el déu conta que les dones es van reunir al temple de Juno i que Hersília va fer un discurs a les seves companyes i els ho va proposar un pla. Així doncs, es van vestir amb roba de dol i, abans de que iniciés la guerra, les dones raptades es van posar enmig dels seus pares i els seus marits amb els fills als braços. Les dones es van agenollar i els nens van cridar els avis. Aquest fet fa commoure els guerrers i s'estrenyen les mans.

Per comparar aquest capítol en les dues obres, podríem dir que Livi mostra les sabines com unes dones amb més valentia que el poeta, ja que els ho dona un total protagonisme en l'episodi. En canvi, Ovidi les mostra més passives i per intentar afeblir els cors dels guerrers utilitzen el nom dels fills, cosa que fa que l'escena que relata Ovidi tingui més dramatisme que no pas la de Tit Livi.

⁸¹ Ov. *Fast.* III. 11.

⁸² Ov. *Fast.* III. 196-227.

⁸³ Festes privades de les matrones, les quals veneraven *Iuno Lucina*, deessa protectora dels infantaments. Es celebraven l'1 de Març. Segons Ovidi, aquestes festes van servir per recordar la pau entre sabins i romans.

Com comenta P. Grimal en un dels seus llibres, als romans els ho agradava atribuir a les dones un lloc i un paper privilegiat en la formació de la ciutat.⁸⁴ Aquesta idea que ens comenta aquest autor podríem considerar-la verídica, ja que el rapte de les sabines comporta l'inici de la història de Roma i els romans no reneguen dels seus orígens, ans al contrari parlen de Roma amb molt d'orgull. També aquest autor en *El amor en la Roma Antigua* ens diu que a partir del pacte amb els sabins, els romans van donar a les dones unes condicions de vida més honorables, exemptant-les de qualsevol forma de treball sumís i encarregant-les només de les feines d'educar els fills i de filar la llana.⁸⁵

La següent figura femenina es tracta d'Egèria.⁸⁶ Es tracta d'una petita aparició tant en una obra com en l'altra, ja que el que s'esmenta d'ella és simplement que és la consellera de Numa. Ovidi li dedica algunes paraules més tot dient que ell mateix ha begut de la font d'Egèria.

La penúltima dona que compararem és Túl·lia.⁸⁷ Segons Jaume Medina, Ovidi pren Tit Livi com a font per a la narració dels tràgics esdeveniments ocorreguts arran de l'adveniment de Tarquini.⁸⁸

Primer rememorem qui era aquesta dona. Es tracta de la filla menor del rei Servi Tul·li, la qual estava casada amb Arrunt Tarquini. La seva germana estava casada amb l'altre fill Tarquini Prisc, Luci Tarquini. Ovidi diu que Túl·lia va aconseguir el matrimoni a preu d'un crim (cunyat i germana). Resumidament, Túl·lia la menor i Tarquini el Superb, així serà anomenat Luci Tarquini en ser rei, es van acabar casant, ja que ella li va oferir el cap i el reialme del seu pare. Amb aquesta oferta, Luci Tarquini és incitat a assassinar Servi Tul·li. Així ho va fer i Túl·lia, en un atac d'ira i en veure el cadàver del seu pare, ordena a un auriga a passar el carro per sobre del seu cos. Fins aquí, en totes dues obres se'ns explica el mateix, però en Ovidi trobem un petit relat que en Tit Livi no hi ha.

En els *Fasti* se'ns relata que després de profanar el cos del seu pare, Túl·lia va entrar al temple de la Fortuna Virgo, en el qual hi havia una estàtua de Servi Tul·li assegut en

⁸⁴ Grimal, P. (2000). *El amor en la Roma antigua, traducción de Javier Palacio*. Barcelona: Paidós, p. 36.

⁸⁵ *Ibíd.*, p. 37.

⁸⁶ *Ov. Fast.* III. 275.

⁸⁷ *Ov. Fast.* VI. 585.

⁸⁸ Ovidi. (1997). *Fastos II*, traducció a càrrec de Jaume Medina. Barcelona: Fundació Bernat Metge. p. 113, nota 123.

el tron. Segons Ovidi, es diu que l'estàtua es va posar les mans als ulls i es va sentir una veu que deia que li cobrissin el rostre per tal de no veure la cara de la seva filla.

Per finalitzar aquest estudi comparat ho farem amb Tanaquil.⁸⁹ És la dona de Tarquini el Vell, àvia de Luci i Arrunt Tarquini. Ovidi utilitza la seva figura per explicar l'origen del rei Servi Tul·li. En ambdues obres, Tanaquil és protagonista pel fet que, sent un nen Servi Tul·li, prediu que aquest serà un rei. El nen va ser rodejat amb una corona de foc mentre dormia.

Això no és tot sobre aquest esdeveniment, en Ovidi trobem una altra versió de l'origen de Servi Tul·li que en Tit Livi no hi ha. Aquesta versió hauria ocorregut abans de la corona de foc, inclús abans del naixement de Tul·li. La versió diu que Tanaquil, després de fer un sacrifici, va manar a Ocrèsia de Cornículum, una jove esclava, que vessés vi sobre el fogar. Llavors va aparèixer la forma d'un membre viril i Ocrèsia es va asseure en el fogar i així va concebre Tul·li. En aquesta interpretació, el que s'extreu és que Ocrèsia hauria concebut el nen sense cap figura masculina.

Tanmateix, en qualsevol de les dues versions, l'important és el fet que Tanaquil augura qui serà el futur rei de Roma.

7. CONCLUSIONS

Per finalitzar amb aquest estudi, farem diverses conclusions seguint els objectius que ens havíem marcat a l'inici del treball. El primer dels objectius era fer una selecció de totes les dones que apareixen als 10 primers llibres per tal de veure quines característiques tenen i com han influït en la història de Roma. Així doncs, analitzant els deu primers de l'obra *Ab Vrbe Condita* ens hem adonat que les figures femenines poden aparèixer de dues maneres: de forma individual o de forma col·lectiva, en el cas de les *matronae*.

Quan ho fan amb grup, en la majoria de casos sol ser per plorar els marits, per demanar ajut, per implorar els déus, etc., però bàsicament per actuar com a dones seguint l'ideal femení romà. No sempre és així, com hem vist, les sabines actuen de forma col·lectiva i ho fan d'una manera coratjosa i convertint-se, indubtablement, en les protagonistes de la fundació de Roma. Cal dir que, l'aparició de dones com a protagonistes individuals es centra sobretot en el llibre primer. A mesura que va avançant la història solen aparèixer més com un grup i en algun cas hi ha alguna líder però sempre amb col·lectivitat. Per

⁸⁹ Ov. *Fast.* VI. 629-637.

tant, finalitzant l'anàlisi, podem concloure que Tit Livi, amb tots aquests exemples de figures femenines, ens demostra que les dones, en la societat romana, no es limitaven a ser meres espectadores, sinó que tenien un rol molt important que s'ha de tenir amb compte, ja que sense la seva intervenció no tindríem una història de Roma tant magnífica.

El següent objectiu era establir les semblances que hi havia entre les dones que apareixen en l'obra. Les virtuts de l'ideal femení romà eren la *pietas* (lleialtat a la religió), la *fides* (fidelitat al marit) i la *pudicitia* (castedat). No obstant això, Tit Livi mostra exemples de dones que són valentes, decidides, amb característiques típiques masculines com és la *virtus*. També ensenya figures femenines que segueixen el cànon romà i d'altres que, per contra, són malvades. L'autor es fa servir d'exemples de dones per transmetre la importància que té la família en la societat romana, l'amor a la pàtria i per exposar conflictes com per exemple l'enfrontament de patricis i plebeus. Per tant, podríem fer com una mena de classificació de sis tipus de dones que apareixen en l'obra: les que tenen un caràcter fort i decisiu o típicament masculí, les que segueixen l'ideal femení romà, les malvades, les que serveixen per transmetre els valors romans, les que ajuden a explicar els conflictes i les conselleres dels marits.

Com a conclusió de l'apartat de la comparació de les figures femenines més rellevants entre Tit Livi i Ovidi, cal remarcar que els dos autors no tenen la mateixa intenció en les seves obres. En primer lloc, l'obra de Tit Livi és una història de Roma completa i el seu objectiu principal és donar a conèixer els orígens de la *Urbs* fent servir l'*exemplum*. En canvi, els volums d'Ovidi es tracten d'uns *fasti*, és a dir, un poema en el qual el que es vol explicar és l'origen dels noms de cada mes del calendari. Per tant, Ovidi es serveix de les figures femenines esmentades en el treball per poder explicar la procedència dels mesos.

Així, tenint en compte els objectius de cada autor, és lògic que en Tit Livi, les escenes en les quals apareixen dones siguin més extenses i més ben detallades, car l'historiador romà pretén demostrar que els seus actes han tingut una rellevància significativa en la història de Roma. Per contra, Ovidi agafa els detalls dels esdeveniments que més li interessin per poder aconseguir el seu objectiu, que com hem dit anteriorment, és explicar l'origen dels noms dels mesos i per això, les escenes on apareixen les figures femenines són més breus. Tanmateix, hem vist a l'apartat precedent que en totes les escenes que apareixen en les dues obres hi ha moltes semblances, cosa que fa pensar que Ovidi es va fer servir d'*Ab Vrbe Condita* per redactar els seus llibres.

8. BIBLIOGRAFIA

8.1. *Fonts clàssiques*

- Ovidi. (1991). *Fastos I*, introducció a càrrec de Miquel Dolç i traducció al català a càrrec de Jaume Medina. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- Ovidi. (1997). *Fastos II*, traducció al català a càrrec de Jaume Medina. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- Titus Livi. (1974). *Ab Vrbe Condita, tomus I, libri I-V*. Oxford: Oxford University Press.
- Titus Livi. (1989). *Ab Vrbe Condita, tomus II, libri VI-X*. Oxford: Oxford University Press.
- Titus Livi. (1990). *Historia de Roma desde su fundación, libros I-III*, introducció a càrrec d'Ángel Sierra i traducció al castellà a càrrec de José Antonio Villar Vidal. Madrid: Editorial Gredos.
- Titus Livi. (1990). *Historia de Roma desde su fundación, libros IV-VII*, traducció al castellà a càrrec de José Antonio Villar Vidal. Madrid: Editorial Gredos.
- Titus Livi. (1990). *Historia de Roma desde su fundación, libros VIII-X*, traducció al castellà a càrrec de José Antonio Villar Vidal. Madrid: Editorial Gredos.
- Titus Livi. (2002). *Història de Roma I*, introducció a càrrec d'Antonio Fontán i traducció al català a càrrec d'Antoni Cobos. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- Titus Livi. (2011). *Història de Roma II*, traducció al català a càrrec de Victòria Bescós Calleja. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- Titus Livi. (2012). *Els orígens de Roma*, introducció i traducció al català a càrrec de Bàrbara Matas i Bellés. Barcelona: RBA.

8.2. *Estudis*

- Allende Correa, M. E. (2017). “La mujer romana en la obra de Tito Livio: el exemplum y el ideal femenino en la Antigua Roma”. *Historias del Orbis Terrarum* 18, p. 53-82.
- Ayesa Hernández, A. (2020). “Las sabinas raptadas, ¿modelo de ejemplaridad o subversión femenina?”. *Universidad del País Vasco*, TFG.
- Balmaceda, C. (2020). “Las mujeres de Livio: *exempla*, pasado y presente”. *Intus-legere: historia* 14, p. 168-189.
- Bayet, J. (1972). *Literatura Latina*. Barcelona: Ediciones Ariel.
- Bickel, E. (1987). *Historia de la literatura romana*. Madrid: Editorial Gredos.

- Cantarella, E. (1991). *La mujer romana*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Cébeillac-Gervasoni, M. (1989). “Le mariage dans l'aristocratie dirigeante des cités du Latium et de la Campanie à la fin de la République et sous Auguste”. *Mélanges Pierre Lévêque. Tome 3: Anthropologie et Société*, p. 67-83.
- Delicado Méndez, R. (1998). “La mujer en Tito Livio”. *Estudios Clásicos tomo 40* 113, p. 37-46.
- Grimal, P. (1999). *La civilización romana: vida, costumbres, leyes, artes. Traducción de J. de C. Serra Ràfols*. Barcelona: Paidós.
- Grimal, P. (2000). *El amor en la Roma antigua. Traducción de Javier Palacio*. Barcelona: Paidós.
- Mañas Núñez, M. (1996-2003). “Mujer y Sociedad en la Roma Imperial del siglo I”. *Norba: revista de historia* 16, 1, p. 191-207.
- Martínez-Pinna, J. (2009). “Retrato y biografía en el libro I de Tito Livio”. *Interférences* 5, p. 1-17.
- Palacios, J. (2014). “Miradas romanas sobre lo femenino: discurso, estereotipos y representación”. *Asparkia* 25, p. 92-110.
- Pomeroy, S. B. (1994). *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*. Londres: Pimlico, p. 109-134.
- Zaragoza, J.; Foreta, G. (2012). *ΓΥΝΑΙΚΕΣ, Mulieres: Mirades sobre la dona a Grècia i a Roma*. Tarragona: Col·lecció Atenea, p. 131-153.

9. ANNEXOS

9.1. Resum dels 10 primers llibres d'Ab Vrbe Condita ⁹⁰

Hem cregut convenient aportar un petit resum-esquema dels continguts dels 10 primers capítols de l'obra per tal de poder situar-nos millor en cada esdeveniment esmentat durant el TFG, si s'escau. En negreta s'han ressaltat els noms de les dones⁹¹ per tal de poder veure a simple vista a quin moment històric pertanyen.

Llibre I

Prefaci	Quins són els motius que han portat a Tit Livi a crear una nova història de Roma.
Capítols 1 – 7, 3 DE TROIA A LA FUNDACIÓ DE ROMA	Enees, de Troia a Itàlia. Orígens del poble llatí. Mort d'Enees. Lavínia . Alba Longa Ròmul i Rem: orígens. Rea Sílvia . Larència . Fundació de Roma.
Capítols 7, 4 – 13 RÒMUL	Hèrcules i Cacus. Primeres institucions. El rapte de les sabines . Guerres subsegüents. Hersília . Tarpeia , filla de Tarpei, en la guerra sabina. Veïs i Fidenes. “Mort” de Ròmul.
Capítol 17 L'INTERREGNE	—————
Capítols 18 – 21 NUMA POMPILI, REI PACÍFIC I REFORMADOR	Egèria .
Capítols 22 – 31 TUL·LUS HOSTILI	Tul·lus Hostili, rei bel·licós. Guerra amb Alba. Els Horacis i els Curiacis. La Horàcia . Judici popular. Guerra contra Veïs. Meti executat. Destrucció d'Alba. Reformes. Guerra contra els sabins. Prodigis, histèria religiosa. Mort de Tul·lus.
Capítols 32 – 34 ANCUS MARCI	Ancus Marci, rei. Guerra amb els sabins. Lucumó.
Capítols 35 – 40 TARQUINI EL VELL	Tarquini Prisc, rei per intrigues. Guerra amb els llatins i els sabins. Obres civils.

⁹⁰ S'ha utilitzat la sinopsi que proporciona l'editorial Gredos al començament de cada llibre.

⁹¹ Només noms propis i dones individuals. Per veure les referències de les matrones o dones com a col·lectiu anara l'annex 2.

	Orígens de Servi Tul·li. Tanaquil . Tarquini Prisc, mort en un atemptat.
Capítols 41 – 48 SERVI TUL·LI	Servi Tul·li, rei. El cens. Urbanisme. El temple de Diana. Les germanes Túl·lies . Luci Tarquini comença la seva lluita pel poder. Servi Tul·li assassinat.
Capítols 49 – 60 TARQUINI EL SUPERB	Tarquini el Superb, rei. Tirania basada en la por. Busca el recolzament llatí. Elimina a Turn d'Arícia. Aliança hegemònica amb els llatins. Episodi de Gàbios. Construcció del Capitoli. Luci Juni Brutus en escena. Lucrecia . Brutus en un primer pla. Tarquini, desterrat. De la monarquia a la república.

Llibre II

Capítols 1 – 8 PRIMER ANY DE LA REPÚBLICA	La república. Condicions de la seva organització. Expulsió de la <i>Gens Tarquinia</i> . Conspiració per restablir la monarquia. De la intriga a la lluita oberta: guerra contra els etruscs. Mort de Brutus. Lleis Valeries. Dedicació del Capitoli.
Capítols 9 – 15 PORSENNA	Porsenna contra Roma. els herois: Horaci Cocles. Muci Escèvola. Clèlia .
Capítols 16 – 22 GUERRA SABINAI LLATINA	Guerra amb els sabins i els auruncs. Immigració a Roma de la <i>Gens Claudia</i> . Coalició contra Roma. Institució de la dictadura. Batalla del lago Regilo. Mort de Tarquini que fa canviar la situació de la plebs. Aliança amb el Laci.
Capítols 23 – 32 EL PROBLEMA DELS DEUTES	Aparició del problema dels deutes: reacció de la plebs. Exterior: campanya contra volscs, sabins i auruncs. Interior: reapareix el problema dels deutes. Guerra en tres fronts: eques, volscs i reaparició dels sabins. Problemes interns, retirada de la plebs al mont Sacre.
Capítols 33 – 40 CORIOLÀ	Confederació llatina. Vetúria i Volúmnia . Coriolà.
Capítols 41 – 57 LA LLEI AGRÀRIA. ELS FABIS	Vestal Opia . La primera llei agrària: lluites intestines. Guerra amb volscs, eques i veients. Els tres-cents sis Fabis.

	<p>La guerra amb Veïes, que assetja Roma, acaba amb un tractat de pau.</p> <p>La llei agrària provoca nous disturbis, fins que al final és aprovada.</p>
<p>Capítols 58 – 65 GUERRA AMB ELS VOLSCS, EQUES I SABINS</p>	<p>Guerra amb volscs i eques. Trajectòria final d'Api Claudi.</p> <p>Guerra amb eques, sabins i volscs. Presa de Anci.</p>

Llibre III

<p>Capítols 1 – 8 QÜESTIÓ AGRÀRIA. GUERRA AMB ELS EQUES I VOLSCS. PESTA</p>	<p>Via de compromís per a la qüestió agrària.</p> <p>Anys de guerra amb els eques.</p> <p>La pesta. Eques i volscs vencen als aliats i, a la vegada, són vençuts per Roma després de la seva recuperació.</p>
<p>Capítols 9 – 32 LA PROPOSICIÓ TERENTILIA</p>	<p>Poder tribunicí contra poder consular: la proposició Terentilia.</p> <p>Obstrucció violenta dels tribuns a les lleves i dels patricis a la proposició Terentilia: Cesó, procés i exili.</p> <p>Exiliats i esclaus ocupen el Capitoli.</p> <p>Luci Quinti Cincinnat, cònsul. Racília.</p> <p>Alts i baixos en les batalles amb eques i volscs, alternant amb tensions internes a causa de la llei.</p> <p>Luci Quinti Cincinnat, dictador.</p> <p>Guerra amb eques i sabins. Número de tribuns elevat a deu.</p> <p>Tensions per la llei. La fam i la pesta.</p>
<p>Capítols 33 – 54 EL DECEMVIRAT</p>	<p>El decemvirat. Els feliços inicis del decemvirat. La llei de les XII taules.</p> <p>El segon col·legi de decemvirats: gir cap a la tirania.</p> <p>Els decemvirs en dificultats: atacs de sabins i eques, absentisme i atacs per part del senat.</p> <p>Derrotes en ambos fronts bèl·lics. Assassinat de Luci Sici per ordre dels decemvirs.</p> <p>Atropellament legal i mort de Virginia.</p> <p>Reacció popular, tropes incloses: caiguda dels decemvirats.</p>
<p>Capítols 54 – 59 RESTAURACIÓ REPUBLICANA</p>	<p>Restauració i finançament legal de les institucions republicanes.</p> <p>Processament dels ex decemvirs: Api i Espuri Opi.</p>
<p>Capítols 60 – 72 GUERRA AMB ELS EQUES, VOLSCS I SABINS. ARBITRATGE</p>	<p>Guerres i victòries sobre eques, volscs i sabins.</p> <p>Tensions internes: la negativa a la crida a files.</p> <p>Intervenció de Tit Quinti Capitolí. Victòria sobre volscs i eques.</p> <p>Vergonyosa tercera de l'assemblea del poble.</p>

Capítols 1 - 61	<p>Els matrimonis mixtes i el consolat plebeu. Discurs de Canuleu. Els tribuns militars amb poders de cònsol. Creació de la censura com a magistratura patrícia. Una jove d'origen plebeu. Ajuda a Ardea, guerra amb els volscs. Colònia rútilo-romana a Ardea. Fam, intriga monàrquica a Roma. Dictadura de Cincinnat, mort d'Espuri Meli. Deslleialtat de Fidenas. Guerra amb Faleris, Veïs i Fidenes. Les segones despulles opimes. Epidèmia. Amenaces de l'exterior. Presa de Fidenes. Etrúria amenaça de guerra. Nomenament d'un dictador. Retallades d'aquest a la censura. Tensions electorals. Eques i volscos a l'ofensiva a l'Àlgid. Victòria del dictador. Consolats diversos. Sequera. Tribuns militars. Dictador. Guerra amb Veïs i Fidenes, que es presa de nou. Triomf del dictador. Pugna electoral: elecció de tribuns militars, elecció de cònsols. Presa de Càpua pels samnites. Batalla contra els volscos: mal paper del cònsol i rellevant del decurió Tempani. Acusació contra el cònsol, presentada i retirada. Augment de dos a quatre censurs. El cònsol Semproni processat i multat. La vestal Postumia, acusada. Inici de rebel·lió dels esclaus. Guerra amb els eques i labicans. Problemes amb el repartiment de terres. Successives preses de Bolas per eques i romans. El general Postumi mort a pedregades per les seves tropes. Presa de Ferentino. Epidèmia, fam. Dificultats per la guerra amb els eques i volscos. Popularitat del tribú Meneni. Primers questors plebeus. Guerra continuada amb els eques i volscos. Problemes per declarar la guerra a Veïs. Expedicions a la zona volsca. Presa d'Ànxur. Institució de la paga a l'exèrcit. Setge a Veïs. A la zona volsca, Artena presa i arrasada. Veïs de nou centre de la guerra.</p>
------------------------	---

Llibre V

<p>Capítols 1 – 25 SETGE I PRESA DE VEÏS</p>	<p>Lloc de Veïs no interromput: reacció dels tribuns de la plebs. Discurs d'Api Claudi. Reversos durant el setge de Veïs i reaccions a Roma. S'avancen les eleccions de tribuns militars. Problemes amb l'impost militar. Cooptació de tribuns de la plebs, en contra de la llei Trebonia. Virgini i Sergi jutjats i condemnats. Un plebeu elegit tribú militar. Cinc, a l'any següent. Epidèmia. Tretes electorals. Prodigi del llac Albà. Guerra dels tarquinienses. Interregne. Moviment electoral. Reversos militars. Camil dictador. Presa de Veïs. El triomf. El regal a Apol·lo. Guerra amb els capenats i faliscs. Problemes interns sobre l'enviament de colònies.</p>
<p>Capítols 26 – 32 INTERMEDI</p>	<p>Guerra falisca: el mestre castigat; rendició de Faleris. Els pirates capturen l'obsequi enviat a Delfos. Guerra amb els eques. Còsols. Problemes amb el projecte d'emigració a Veïs. Guerra amb els volsinienses i sapinates. Exili de Camil.</p>
<p>Capítols 33 – 55 ELS GALS: PRESA I ALLIBERACIÓ DE ROMA</p>	<p>Els gals: presentació, pas a Itàlia, arribada a Clusium que demana ajuda a Roma. Els gals cap a Roma; batalla de l'Àl·lia. Els gals a les portes de Roma: dramàtica dispersió de la població. Els gals entren a Roma. Fracàs de l'assalt a la ciutadella: bloqueig. Ardea: Camil. Ofensiva contra els gals des d'Ardea i des de Veïs. Anecdota d'un Fabi assetjat. Camil dictador. Perill al Capitoli, conjurat. Fam. Rendició de la ciutadella. Arribada, victòries, triomf de Camil. Primeres mesures, d'àmbit religiós. Discurs de Camil oposant-se a abandonar Roma. Inicia la reconstrucció de Roma.</p>

Llibre VI

<p>Capítols 1 – 1,3 PREÀMBUL</p>	<p>Introducció</p>
<p>Capítols 1,4 – 10 SEQUELES</p>	<p>De la dictadura al tribunat consular. Primeres mesures d'àmbit religiós. Nova dictadura de Camil: victòria sobre volscos, eques, etruscs; triomf. Tribuns consulars. Exterior: presa de Cortuosa i Contenebra. Interior: quatre noves tribus. Camil, tribú consular: guerra amb Anci, presa de Satricum i recuperació de Sutri i Nepete.</p>
<p>Capítols 11 – 20 MARC MANLI CAPITOLÍ</p>	<p>Amenaça interior pels deutes: Marc Manli Capitolí. Amenança exterior dels volscs: Corneli Cos dictador els venç. Agitació social promoguda per Manli Capitolí, que s'enfronta al dictador i es empresonat. Manli en llibertat; encapçala el moviment plebeu davant dels patricis; demandat, jutjat, condemnat, executat.</p>
<p>Capítols 21 – 33 GUERRES EXTERIORS</p>	<p>Amenaça de guerra en diversos fronts. Victòria sobre Velitres. Camil venç als volscos a Satricum. Estratègia de Túsculum per a mantenir-se en pau. Els problemes dels deutes donen peu a una ofensiva prenestina aixafada pel dictador Tit Quinti Cincinnat. Guerra amb els volscs, amb alternatives. Els llatins són derrotats, Anci es rendeix, Satricum és incendiada, Túsculum presa pels llatins i recuperada pels romans.</p>
<p>Capítols 34 – 42 LES “<i>LEGES LICINIAE-SEXTIAE</i>”</p>	<p>Germanes Fabies. Deutes. En escena els projectes de llei dels tribuns Licini i Sexti. Lleugera ofensiva de Velitres. L'acció de Licini i Sexti, recolzada per Fabi, progressa. Com últim recurs, la dictadura. Camil, dictador, deixa el càrrec. Manli, dictador. Discurs d'Api Claudi Cras. Camil, dictador de nou, venç els gals. Aprovades les lleis <i>liciniaie-sextiae</i>. Luci Sexti, primer cònsol plebeu. Primer pretor i edil curuls, patricis.</p>

Llibre VII

<p>Capítols 1 – 8 EPIDÈMIA, EXPIACIÓ. ALTRES FETS</p>	<p>Noves magistratures. Consolat mixt. Epidèmia. Els orígens del teatre a Roma. El clau. El dictador dimitit, Manli l'Imperiós, processat i salvat pel seu fill. Esvoranc al fòrum. Mort del cònsol plebeu Marc Curci. Victòria sobre els hèrnics.</p>
<p>Capítols 9 – 15, 8 GUERRA AMB ELS GALS</p>	<p>Guerra amb els gals: combat singular de Manli Torquat. Batalla amb els gals, tiburtes i hèrnics. Amenaces tiburtina i tarquiniense. Guerra amb els gals: triomf del dictador Gai Sulpici.</p>
<p>Capítols 15, 9 – 28 TENSIONS CONSTITUCIONALS. GUERRES MENORS</p>	<p>Altres resultats bèl·lics menors. Tribus noves, lleis noves. Guerres vàries. Gai Marci primer dictador plebeu. Consolat de dos patricis a pesar de les tensions. Relacions bèl·liques amb tiburtes, tarquinienses, samnites, etruscos i volscos. Tensions pel caràcter mixt del consolat. Mesures sobre els deutes. Primer censor plebeu. Un cònsol plebeu triomfa sobre els gals. Deslleialtat dels llatins. Guerra amb els gals: combat singular de Marc Valeri i el corb. Els pirates grecs. Epidèmia, lectisterni, pacte amb Cartago, crèdits, guerra amb els volscos, amb els auruncs, dedicació del temple de Juno Moneta, prodigis.</p>
<p>Capítols 29 – 37 LES GUERRES SAMNITES</p>	<p>Les guerres samnites: els campanis vençuts pels samnites demanen ajuda als romans i s'entreguen a les seves mans. Declaració de guerra amb els samnites, discurs de Valeri, victòria costosa. El tribú Deci salva l'exèrcit del cònsol Corneli; segona i tercera victòria sobre els samnites.</p>
<p>Capítols 38 – 42 REBEL·LIÓ MILITAR DE LA GUARNICIÓ DE CÀPUA</p>	<p>La rebel·lió de la guarnició de Càpua: obliguen a Tit Quinci a ser el seu cap i marxen sobre Roma. El dictador Marc Valeri es fa amb els rebels. Llei sacra militar. Variants en la tradició sobre la rebel·lió.</p>

Llibre VIII

Capítols 1 – 14 GUERRES LLATINES	<p>Victòria sobre els volskos. Els samnites demanen la pau i se'ls ho concedeix.</p> <p>Els llatins s'enfronten a Roma. Alexandre d'Epir arriba a Itàlia.</p> <p>Intervencions d'Anni davant dels llatins i davant del senat romà i resposta de Manli. Es declara la guerra als llatins. Manli condemna a mort al seu fill per desobediència. Descripció de l'exèrcit.</p> <p><i>Devotio</i> de Publi Deci. Victòria romana sobre els llatins.</p> <p>Noves victòries sobre els llatins. Enfrontament entre els còsols. Dictadura donada a la plebs.</p> <p>Sotmetiment del Laci. Mesures amb els pobles llatins vençuts.</p>
Capítols 15 – 29 GUERRES MENORS. PALÈPOLIS	<p>Guerres menors. Procés a la vestal Minucia.</p> <p>Alexandre d'Epir. Cens. Esclava. Matrones processades per enverinament (Sergia i Cornelia).</p> <p>Victòria bèl·lica sobre els privernats.</p> <p>Guerra amb Palèpolis. Institució del proconsolat.</p> <p>Mort d'Alexandre d'Epir. Traïció i pressa de Palèpolis.</p> <p>Els tarentins instiguen als lucans. Nova llei sobre deutes.</p> <p>Victòria romana sobre els vestins.</p>
Capítols 30 – 40 GUERRES SAMNITES	<p>El cap de la cavalleria desobeeix les ordres del dictador. Intervencions a favor i en contra.</p> <p>Segueix a Roma el procés al cap de la cavalleria, que finalment queda lliure.</p> <p>Els samnites, derrotats, aconsegueixen una treva, que violen. Judici als tusculans.</p> <p>Llarga batalla contra els samnites i triomf del dictadorromà.</p> <p>La fiabilitat de les fonts.</p>

Llibre IX

Capítols 1 – 16 LES FORQUES CAUDINES I LA REVENJA ROMANA	<p>Gai Ponci anima als samnites a reprendre la guerra contra Roma.</p> <p>Els romans atrapats a les Forques Caudines. Consultes samnites. Luci Lèntul aconsella entregar-se.</p> <p>Compromís dels còsols. Els romans passen sota el jou. Trist retorn a Roma, passant per Càpua.</p> <p>Discursos del cònsol Postumi demanant que sigui entregat als samnites.</p> <p>Els samnites no accepten l'entrega dels responsables.</p>
--	--

	<p>Els samnites, decebut, ataquen la colònia de Fregellae. Els romans assetgen Lucèria.</p> <p>Els tarentins demanen una parada en la lluita. Els romans assalten el campament samnita. Lucèria es rendeix i els samnites passen sota el jou.</p> <p>Reconquesta de Satricum. Semblança de Luci Papiri Cursor.</p>
<p>Capítols 17 – 19 ROMA I ALEXANDRE EL GRAN</p>	<hr/>
<p>Capítols 20 – 46 EXPANSIÓ ROMANA EN DIVERSOS FRONTS</p>	<p>Expansió romana cap al migdia. Els romans assetgen Satícula, i els samnites, Plístia.</p> <p>Els romans s'apoderen de Satícula. Lluita al voltant de Sora. Assetjament i presa de Sora. Guerra amb els ausons, prenent-los Ausona, Minturno i Vèschia.</p> <p>Lucèria, perduda i recuperada. Conspiració a Càpua, processament del dictador a Roma. Victòria sobre els samnites a la Campània.</p> <p>Presa de Fregellae, Nola, Atina i Calàcia. Colònies. Amenaça de guerra etrusca. Censura d'Api Claudi.</p> <p>Desacord dels còsols amb la nova configuració del senat. Vaga de flautistes.</p> <p>Guerra samnita: Clúvia, Bovianum. Guerra etrusca: Sutri. El tribú Publi Sempronius en contra d'Api Claudi, que es resisteix a deixar el càrrec de censor.</p> <p>Els romans derroten als etruscos a Sutri i els persegueixen a la selva Ciminia.</p> <p>Guerra a Sutri amb etruscos i umbres. Victòria romana; treva.</p> <p>Guerra al Samni i a la Campània. Papiri Cursor, dictador. Important victòria sobre els etruscos.</p> <p>Papiri Cursor venç als samnites i Fabi als etruscos. Accions bèl·liques menors. Victòria de Fabi sobre els umbres.</p> <p>Successives victòries sobre els samnites. Moviment entre els hèrnics.</p> <p>Fi de la segona guerra samnita. Triomf sobre els eques.</p> <p>Un edil plebeu adopta conflictives mesures civils a Roma.</p>

<p>Capítols 1 – 31, 9 GUERRA AL SAMNI I A ETRÚRIA: BATALLA DE SENTINUM</p>	<p>Colònies a Sora i Alba. Una flota grega a les costes d'Itàlia. Dictadura: guerra contra marsis i etruscos. Triomf. Lluita política de la plebs per l'accés al sacerdoci. Aprovació de la llei Ogilvia. Llei Valeria sobre l'apel·lació. Presa de Nequinum. Els gals, propers als etruscos. Mort del cònsol Tit Manli. La guerra s'expandeix al Samni. Tractat amb els lucans. Candidatura de Quint Fabi Màxim al consolat. Batalla de Tifernus. Guerra al Samni sense batalles. Moviment electoral. Presa de Murgancia, Romulea i Ferentino. Api a Etrúria, Volumni al Samni: rivalitat entre els cònsols. Estat d'alarma a Roma. Discursos electorals. Nou consolat de Quin Fabi Màxim i Publi Deci. Incident entre dones patricies i plebees. Virgínia. Divisió entre els cònsols pel repartiment de comeses. Fabi a Etrúria. Pla bèl·lic. Derrota del propietor Escipió. Preparatius de la gran batalla. <i>Devotio</i> de Deci. Victòria. Operacions menors a Etrúria. La batalla de Sentinum i les fonts. Clima de guerra al Samni i Etrúria.</p>
<p>Capítols 31, 10 – 47 GUERRA AL SAMNI I A ETRÚRIA: BATALLA D'AQUILONIA</p>	<p>Les guerres samnites. Atac entre la boira, repel·lit. Roma, alarmada, envia a l'altre cònsol al Samni. Postumi pren Milonia i Feritro. Atili té problemes abans d'aconseguir la victòria. Postumi a Etrúria. Discussió sobre el seu triomf. Problemes annalístics. Preparatius de la gran batalla d'Aquilonia. Presa de Cominium per Carvili. Destrucció d'Aquilonia i Cominium. Accions bèl·liques amb etruscos i faliscos. Triomfs de Papiri i Carvili. Fets no militars: cens, eleccions, espectacles, epidèmia.</p>

9.2. Llistat de les figures femenines que apareixen en l'obra

En aquest annex s'han posat per ordre alfabètic totes les figures femenines que he utilitzat en aquest treball. Hem indicat també les referències en cadascuna de les dues obres (*Ab Vrbe Condita* i *Fasti*) on es mencionen.

1. **Clèlia:** Liv. II. 13, 6.
2. **Egèria:** Liv. I. 19, 5; Liv. I. 21, 3. / Ov. *Fast.* III. 275.
3. **Esclava** [desvela que hi ha matrones que fan verins (dos exemples amb noms propis de les *matronae*: Sergia i Cornelia)]: Liv. VIII. 18, 4.
4. **Germanes Fabies:** Liv. VI. 34, 5.
5. **Hersília:** Liv. I. 11, 2. / Ov. *Fast.* III. 206.
6. **Horàcia:** Liv. I. 26, 2.
7. **Larència:** Liv. I. 4, 7.
8. **Lavínia:** Liv. I. 3. 1.
9. **Les germanes Túl·lies:** Liv. I. 46, 5. / Ov. *Fast.* VI. 585.
10. **Les sabines:** Liv. I. 9. / Ov. *Fast.* III. 196-227.
11. **Lucrècia:** Liv. I. 57, 7. / Ov. *Fast.* II. 721-852.
12. **Matrones o dones com a col·lectiu:** Liv. V, 18, 11; Liv. V. 23, 3; Liv. V. 25, 8; Liv. V. 39, 9; Liv. V. 40, 3; Liv. V. 42, 4; Liv. V. 50, 7; Liv. VI. 4, 2; Liv. VI. 33, 7; Liv. VII. 30, 21; Liv. VIII. 37, 11; Liv. IX. 17, 16; Liv. IX. 19, 10; Liv. X. 31, 9.
13. **Postúmia:** Liv. IV. 44, 11.
14. **Racília:** Liv. III. 26, 9.
15. **Rea Sílvia:** Liv. I. 3, 11. / Ovidi: Ov. *Fast.* III. 11.
16. **Sacerdotesses:** Liv. V. 40, 7; Liv. VII. 20, 4.
17. **Tanaquil:** Liv. I. 34, 4.; Liv. I. 39, 3. / Ov. *Fast.* VI. 629-637.
18. **Tarpeia:** Liv. I. 11, 6. / Ov. *Fast.* I. 261.
19. **Una jove d'origen plebeu⁹²:** Liv. IV. 9, 4.
20. **Vestal Minúcia:** Liv. VIII. 15, 7.
21. **Vestal Opia:** Liv. II. 42, 11.
22. **Vetúria:** Liv. II. 40, 1.
23. **Virgínia⁹³:** Liv. III. 44.
24. **Virgínia⁹⁴:** Liv. X. 23, 4.
25. **Volúmnia:** Liv. II. 40, 1.

⁹² No surt el nom propi en l'obra.

⁹³ Filla de Luci Virgini.

⁹⁴ Personatge femení que apareix a l'episodi del conflicte entre patricies i plebees (Liv. X. 23). Filla d'Aule Virgini.